

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.FIL.46.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

БОБОЖОНОВ ҒУЛОМ ОЗОДОВИЧ

«ҲАЙРАТУЛ АБРОР» БАЛОҒАТ ИЛМИ КОНТЕКСТИДА

10.00.07 – Адабиёт назарияси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

**Content of dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD)
on philological sciences**

Бобожонов Гулом Озодович «Хайратул аброр» балоғат илми контекстида»	5
Bobojonov Gulom Ozodovich «Khayratul abror» in the context of balagah science	25
Бобожонов Гулом Озодович «Хайратул аброр» в контексте илмул балага	45
Эълон қилинган ишлар рўйхати Список опубликованных работ List of published works	49

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.FIL.46.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

БОБОЖОНОВ ҒУЛОМ ОЗОДОВИЧ

«ҲАЙРАТУЛ АБРОР» БАЛОҒАТ ИЛМИ КОНТЕКСТИДА

10.00.07 – Адабиёт назарияси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

**Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси
Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида
В2019.3.PhD/Fil1003 рақам билан рўйхатга олинган.**

Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетидан бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) «Ziyo Net» ахборот-таълим порталида www.ziyounet.uz манзилига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Жўрақулов Узоқ Ҳайдарович
филология фанлари доктори

Расмий оппонентлар:

Мелиев Сувон
филология фанлари доктори

Қуронов Дилмурод Ҳайдаралиевич
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи илмий муассаса:

**Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика
университети**

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти ҳузуридаги Илмий даражалар берувчи DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «___» _____ соат__даги йиғилишида ўтказилади. (Манзил: 100047, Тошкент, Шаҳрисабз тор кўчаси, 5. Тел.: (99871) 233-36-50; факс: (99871) 233-71-44; e-mail:uzlit @uzsci.net).

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Асосий кутубхонасида танишиш мумкин.

Манзил: 700170, Тошкент, Зиёлилар кўчаси, 13. Тел.: (99871)262-74-58.

Диссертация автореферати 2022 йил «___» _____да тарқатилди.
(2022 йил «___» _____даги _____ рақамли реестр баённомаси).

Н.Ф. Каримов

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш раиси, филол. ф. д., академик

Р. Баракаев

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш илмий котиби, филол. ф. н.

И.Ч. Ҳаққулов

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш қошидаги Илмий семинар
раиси, филол. ф. д., проф.

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси).

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётининг нодир намуналари саналган бадий асарларнинг поэтик қонуниятларини ўрганиш ҳамisha муҳим ва долзарб масала ҳисобланади. Айниқса, Шарқ-ислом адабиётининг юқори даражага кўтарилишида асосий аҳамият касб этган кенг қамровлилик, аниқ назарий меъёрларга таяниш, мустаҳкам ва ривожланиб борувчи универсал хусусиятга эга бўлиш қабилар асосий назарий мезон сифатида қаралади. Бундай мустаҳкам назарий қонуниятларга таяниб яратилган мумтоз адабиёт матнларини бадий идроклаш ҳамда илмий тадқиқ этишда айти қонуниятлар асосида ёндашиш зарурати юзага келади.

Дунё адабиётшунослиги мазкур поэтик масалалар тадқиқида бир қанча йўналишларни белгилаб олгани билан эътиборлидир. Шарқ мумтоз адабиётида матн қонуниятларини ўзида мужассам этган асосий омил сифатида балоғат илми катта аҳамиятга эга бўлгани кузатилади. Ушбу илм асосан умумий тилшунослик, тил тарихи, тил назарияси, адабиёт тарихи, фольклоршунослик, манбашунослик ва матншунослик йўналишларида ўрганилган. Балоғат илми асосларини жаҳон адабиётининг салмоқли бир қисми бўлган ўзбек мумтоз адабиётига татбиқ қилиш, муайян давр ёки ижодкор асарини мумтоз тарихий поэтика асосида тадқиқ этиш масаласи мустақиллик давридаги улкан имкониятлардан бири бўлиб, мавзунинг янгилиги, зарурати ва долзарблиги шундай илмий, ижтимоий, тарихий омиллар билан белгиланади.

Ўзбек адабиётшунослигида балоғат илмини ўқиш ва ўрганиш, бадий асарларга айти қонуниятларини тадбиқ этиш XX асрнинг 20-йилларигача изчил давом этиб келган бўлса-да, бу жараёнга совет даврида бир қадар чек қўйилгани кузатилади. Буни асосан балоғат илмининг, аввало, Қуръони карим ва ҳадислар матни маъноларини ўрганиш асносида юзага келгани, унинг воситасида кейинчалик Шарқ-ислом олами ижодкорлари бадий ижодда мазкур икки муқаддас манба маъноларини ўз асарларида бадий талқин этиш йўлидан боргани ўша давр манфаатларига уйғун бўлмагани билан изоҳлаш мумкин. Шу боисдан, бадий асарларни тадқиқ этишда балоғат илми нуқтаи назаридан ёндашиш ўша даврларда умумконцептуал тарзда қаралмади. Ўзбек мумтоз адабиёти намуналарини ўрганишда асосий омил ҳисобланган балоғат илми ва унинг қонуниятлари бугунгача адабиёт назарияси таълимидан бир қадар ташқарида қолиб келмоқда. Бунинг оқибатида мумтоз асарлар моҳиятини тўғри англашда ғализликлар, матнни муаллиф услуби, мақсади ва фикрига том уйғун бўлмаган ҳолда талқин ва таҳлил қилиш, асл маънога тўғри келмайдиган насрий баёнлар бериш билан ўқувчини мумтоз адабиётимиз намуналаридан узоқлаштириш ҳолатларига йўл қўйилиши мумкин. Мумтоз адабиётнинг энг йирик намунаси саналган Алишер Навоий асарларини ўрганишни балоғат илми асосида олиб борилиши янада кенгроқ имкониятлар яратиши шубҳасиз. Бу масалани ижобий ҳал қилиш мақсадида балоғат илмини яна ота-боболаримиз

ўргангани каби адабиёт назариясининг таянчи сифатидаги асл мавқеига қайтариш бугунги куннинг долзарб ва муҳим масалаларидан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995 сон «Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқи ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон «Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида», 2020 йил 19 октябрдаги ПҚ-4865-сон «Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида»ги қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 16 февралдаги 124-Ф-сон «Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари» мавзусидаги халқаро конференцияни ўтказиш тўғрисида»ги фармойиши ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни шакллантириш» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўзбек адабиётшунослигида балоғат қоидалари ҳақидаги қарашлар XX аср бошларидаги айрим зиёлилар асарларида оз бўлса-да учрайди. Хусусан, Фитратнинг адабиётшуносликка оид баъзи тадқиқотлари бунга мисол бўла олади. Балоғат ва назарий адабиётшунослик аспектидаги дастлабки илмий тадқиқот Абдурахмон Саъдийнинг «Навоий ижодиёти ўзбек классик адабиётининг юксак босқичи сифатида» мавзусидаги докторлик диссертацияси бўлганини алоҳида қайд этиш зарур. А.Саъдий илк бор мазкур илмга оид фундаментал манбаларни, жумладан, Абдулқоҳир Журжонийнинг «Асрорул балоға» асарини адабиётшуносликнинг назарий қонуниятларини белгилашда асос сифатида кўра олди. Аммо совет даврида бундай илмий ёндашувни изчил давом эттиришнинг тўлақонли имкони мавжуд эмас эди. Шундай бўлса-да, бу илмга оид назарий асослар тарқоқ ҳолда турли илмий адабиётларда сақланиб келди.

Бугунгача Алишер Навоий асарлари балоғат илми тамойиллари асосида комплекс тадқиқ этилмаган. Фақат бадиъ таркибига кирувчи айрим шеърини санъатлар, шунингдек, Навоий асарларининг тил хусусиятлари илмий-таҳлилий ўрганилган. С.Хидирназаров ва М.Муҳиддинов илмий изланишларини «Ҳайратул аброр» достони тадқиқига оид салмоқли

Тадқиқотнинг вазифалари:

«Ҳайратул аброр» матни тўлалигича балоғат илми қоидаларига уйғун ҳолда яратилгани ҳамда уни поэтик идроклашда ҳам айни қонуниятларга таяниш заруратига эътибор қаратиш;

достоннинг яратилиши учун асос бўлган воқелик сидқ ҳодисасига таянганини илмий тадқиқ этиш;

достондаги сидқ ҳодисаси негизида доимо ҳақиқат ва мажоз тамойиллари туришини далиллаш;

муаллифнинг воқеа, замон-макон тасвиридаги ўзига хос етуқлигини кашф этишда балоғатнинг универсал қоидалари асосий восита эканини илмий ўрганишдан иборат.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Алишер Навоий «Хамса»сининг композицион қолипловчи достони – «Ҳайратул аброр» олинди.

Тадқиқотнинг предметини «Ҳайратул аброр» поэтикасини балоғат илмига оид универсал қоидалар воситасида тадқиқ этиш ташкил қилади. Бунда, асосан, балоғатнинг маоний ва баён бўлимига мансуб қоидалар универсал қоидалар сифатида ўрганилган.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертация ишининг ёзилишида систем-структур, таснифий ҳамда матний ва маъновий таҳқиқ усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги:

Алишер Навоийнинг балоғат илмига оид илмий манбалардан етарлича хабардор бўлгани, ўз даврининг бир қатор олимларидан соҳага оид таълим олгани, мазкур илмга доир қонуният ва қоидаларини ўз адабий асарларида акс эттиришдек ижодий фаолияти аниқланган;

«Ҳайратул аброр» достони асосида турувчи хабар ва унинг етказувчиси орасидаги муносабат, сидқ концепцияси, уни таъмин этган воқелик ва омиллар аниқланиб, уларнинг достонда муаллиф назарда тутган маънони тўлақонли ҳамда ўзига хос тарзда етказишдаги аҳамияти очиқ берилган;

асарда муаллиф назарда тутган балоғат илмининг баён бўлимига мансуб умумназарий қонуният ҳисобланган ҳақиқат ва мажоз муаммосининг асар балоғатини таъминлашдаги эътибори исботланган;

муаллифнинг поэтик, этик ва эстетик тафаккури миқёсий потенциалини белгилашда балоғат илмининг сидқ, мутобиқлик, ийжоз, итноб каби универсал қоидалари назарий асос вазифасини ўтагани асосланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари куйидагилардан иборат:

тадқиқотда ўзбек адабиётининг мумтоз даврида жаҳоншумул бадиий асарлар яратиш учун балоғат илми назарий асос вазифасини ўтаганига эътибор қаратилган;

«Ҳайратул аброр» достонининг яратилишида балоғат илмининг универсал қоидалари қай даражада аҳамият касб этиши масаласи изчил тадқиқ этилган;

бадиий матнни тадқиқ этишда асар учун муаллиф қандай воқеликни асос қилиб олгани ва уни қай даражада поэтик талқин қилгани марказий ўринда туриши ўрганилган;

воқеа, замон-макон тасвирига ўзига хос, холис ва илмий ёндашишда балоғат қоидалари муаллифга энг мувофиқ ва энг тўғри илмий асосга таяниш имконини бериши таҳлил қилинган;

балоғат илмидаги универсал қоидалар бадиий асарнинг инсон имкони доирасидаги энг етук матнга айлантириш учун асос бўлиши илмий тадқиқ этилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Диссертация республика-миз ҳамда хорижий адабиётшунос, танқидчиларнинг фикрларига мурожаат этилгани, муаммонинг аниқлиги, тадқиқ усулларининг илмий мақсадга йўналтирилгани, илмий-назарий манбалардан ўринли фойдаланилгани, структурал таҳлилларга таянилгани, илмий изланиш ҳамда хулосаларнинг амалиётга татбиқ этилгани билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти адабиёт назарияси, мумтоз адабиёт тарихи, жаҳон адабиёти тарихи, навоийшунослик, жанрлар типологиясига оид тадқиқотларда, композиция, сюжет, бадиий тавсир сингари соф бадиий унсурлар қоидаларини ўрганишда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади. Диссертацияда келтирилган илмий таҳлиллар, назарий қоидалар, объектив фикр-мулоҳазалар, хулосалар матн тадқиқи борасидаги илмий ишларга манба вазифасини ўтай олади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти гуманитар йўналишдаги олий ўқув юртлари, академик лицейлар ҳамда ихтисослаштирилган мактаблар учун «Адабиёт назарияси», «Балоғат илми», «Навоийшунослик» каби фанлар ва ўқув курслари учун дарсликлар, ўқув қўлланмалар, ўқув-услубий мажмуалар тайёрлашда, ихтисослик фанлари назарий базасини шакллантиришда амалий восита бўлиб хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Диссертация юзасидан олинган илмий натижалар қуйидаги ишларда жорийланган:

адабиётшуносликнинг тарихий анъаналарини балоғат қоидалари асосида тадқиқ этиш; бадиий асар асосида турувчи ҳақиқат ва мажоз концепцияси ва уни таъмин этган омилларни тизимли таҳлил қилиш; мумтоз адабий асарларни ўрганишда ўзига хос анъанавий ёндашув тарзи кабилардан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтида бажарилган ФА-Ф-005 рақамли «Қорақалпоқ фольклоршунослиги ва адабиётшунослиги тарихини тадқиқ этиш» (2017–2020) мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлимининг 2021 йил 7 июлдаги 17/01-142 рақамли маълумотномаси). Натижада фундаментал лойиҳа адабиёт назариясига оид асрлар давомида шаклланиб келган анъанавий илмий қарашлар билан бойитилган;

мумтоз поэтикада муҳим ўрин тутувчи универсал қонуниятларнинг бадиий асар матнида акс этиши; воқеликка мувофиқлик омилининг поэтик аҳамияти; ҳақиқат ва мажоз масалаларининг бадиий матндаги эътибори ва вазифаси, адабиёт назариясини ўрганишда миллий ва мумтоз адабий меросимиз, хусусан, Алишер Навоий ижодини ўрганишда фойдаланиш каби

илмий хулосалардан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Адабий танқид ва адабиётшунослик кенгаши ҳисобот йиғилишларида, тўғараклар фаолиятларида, адабий кечаларда, ёш ижодкорлар билан учрашувларда фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2021 йил 20 майдаги 09-32/12-сон маълумотномаси). Натижада мазкур иш мумтоз ва замонавий бадий асарлар таҳлили ва таҳқиқи учун амалий аҳамият касб этган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 8 та халқаро, 4 та республика илмий-назарий ва илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси юзасидан жами 18 та илмий иш эълон қилинган бўлиб, шундан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ОАКнинг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 6 та мақола эълон қилинган. Шулардан 5 таси республика, 1 та чет эл журналларида нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, тўрт боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловадан таркиб топган бўлиб, ҳажми 160 бетдан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети асосланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти ёритилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертациянинг таркибий қисмлари бўйича маълумотлар берилган.

Диссертациянинг «**Балоғат илми ўзбек мумтоз поэтикасининг илмий-назарий асоси сифатида**» деб номланган биринчи боби уч фаслдан иборат. Биринчи фаслда «**Балоғат илми: тарихи, вакиллари ва ўзбек мумтоз поэтикасига муносабати**» масаласи ўрганилган.

Инсониятнинг билиш ва англашга бўлган эҳтиёжи илк одам яратилганидан бери мунтазам давом этиб келаётган ҳодисадир. У даставвал самовий китоблардаги маъно-мақсадни тўғри ва тўлиқ англаб етишда кўринган бўлса, кейинчалик инсон ижодининг маҳсули бўлган турли матнларни тушунишга қаратилди. Илк босқичларида бирмунча тарқоқ тарзда, муайян мезонларга эга бўлмаган умумий шаклда кечган мазкур жараён кейинчалик аниқ мезон ва қоидалари ишлаб чиқилгач, мустақил илм ҳолига келди.

Балоғат ҳали мустақил илм шаклига келишидан олдин унинг қонуниятлари халқ оғзаки ижоди намуналарида, шунингдек, ижодкор ва нотиклар нутқида мавжуд эди. Кейинчалик «балоғат истилоҳи сифатида қабул қилинган ташбех, мажоз, истиора, тақдим, таъхир каби тушунчалар ҳар бир тилда доим мавжуд бўлган ва ишлатилиб келинган»⁴.

⁴ Kılıç, Hulûsî. Belâgat, DîA. İstanbul, TDV. Yayımları, 1992, V, 380-381.

Исломнинг илк даврида Қуръони карим нозил бўлгач, ундаги маъноларни тўғри ва тўлиқроқ тушунишга бўлган уринишлар негизида яратилган асарларда Қуръони каримнинг эъробиди, маънолари, мураккаб жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилди. Уларда балоғатнинг мустақил илм сифатида шаклланиши учун зарур бўлган тадрижий ёндашувни кузатиш мумкин. Хусусан, Абу Усмон Жоҳиз (в. 255 х.) (балоғат илмининг таянч бўлимлари бўлган) маоний ва баён илмларини матн рецепцияси учун асос экани ғоясини илгари сурди. «Баён ва таъйин» ҳамда «Назм ул Қуръон» асарларида матн тадқиқига оид баён, фасоҳат, балоғат каби бир қанча тушунчаларни ифода этди.

Бу илмнинг мустақил соҳа сифатида шаклланиш даври XII – XIV асрларга тўғри келади. Бу даврда яшаб ижод этган олимлардан бири Саккокий номи билан машҳур бўлган Абу Якуб Юсуф ибн Абу Бакр ибн Муҳаммад ибн Али Сирожиддин Хоразмий (1167 – 1229)дир. У матн рецепцияси борасида ўзига яратилган асарларни ўрганиб чиқаркан, уларнинг таснифи, тадқиқи, таҳлили ва талқини, айна пайтда шахсий идроки, тафаккури натижаси ўлароқ «Мифтоҳ ул ум» номли мустақил бир асар яратди. Муаллиф шу асари билан соҳадаги илмий изланишларни янги босқичга олиб чиқди. «Мифтоҳ ул ум»да сарф, иштиқоқ, ваъз, наҳв, маоний, баён, бадиъ, ҳад, истидлол, аруз, қофия, иъжозул Қуръон – жами ўн икки илмга оид илмий-назарий маълумотлар жамланган⁵. Саккокийга кўра, матнга оид барча маъноларни тўла қамраб олиш учун юқорида санаб ўтилган илмларга таяниш зарур бўлади.

«Мифтоҳ» тадқиқида яратилган асарларнинг энг эътиборлиси Хатиб Қазвиний номи билан машҳур бўлган Жалолиддин Муҳаммад ибн Абдурахмон (в. 1338)нинг «Талхисул «Мифтоҳ» асаридир. Китоб мукаддимасида муаллиф балоғат ва унга оид илмларни энг муҳим, матн сирларини очувчи, тилнинг дақиқликлари ва имкониятларини кўрсатиб берувчи, иъжоз тариқини кашф этувчи илм сифатида баҳолайди⁶. Шу тарзда балоғат илмий асослари тўла шаклланган, тушунча ва қоидалари аниқ белгилаб олинган, ўзига хос специфик тамойилларига кўра очиқ-ойдин фарқланиб турувчи мустақил илм ҳолига келди.

Туркий тилда балоғатга оид илк асар Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги даврида Самарқандда яратилди. Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозийнинг мазкур асари «Фунунул балоғат» деб номланиб, ўз ичига олган илмий масалалар ҳамда уларнинг таснифланиши, ёритилиши, муаллифнинг ҳар бир масалага илмий-ижодий ёндашиши жиҳатидан Саккокийнинг «Мифтоҳ ул ум»ига бир қадар яқин туради. Шеърый жанрлар борасида ўзига хос тасниф тузгани, асар компоизиясига оид илмий қоидаларни тадқиқ этиши, жанрларнинг характер-хусусиятлари ҳақидаги мустақил илмий қарашлари муаллифнинг балоғат илмига илк бор олиб кирган янгиликлари

Аبي يعقوب يوسف بن أبي بكر بن محمد السكاكي. مفتاح العلوم. القاهرة. المكتبة توفيقية. ⁵
القرظيني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد. تلخيص المفتاح. بيروت. العصرية المكتبة. ٢٠١٤م. ص ٣٧. ⁶

ҳисобланади⁷. Аммо мазкур асарда балоғатнинг асосий бўлимлари саналган маоний ва баён қоидалари ҳақидаги баҳслар учрамайди.

Биринчи бобнинг иккинчи фасли «**Балоғат илмининг умумназарий таснифи ва спецификаси**» деб номланади.

Балоғат назарийтчилари бу илмга оид тушунча ва қоидаларни тасниф этишда матннинг барча хусусиятларини қамраб олишга, шу билан бирга, барча матнларга алоқадор универсал қоидалар ишлаб чиқишга алоҳида эътибор қаратишган. Бунда тушунчалар, қоидалар ҳамда қисм ва бўлимлар тадрижий кетма-кетликда, бири иккинчиси учун асос бўлувчи, тўлдирувчи ва тақозо қилувчи специфик шаклда ишлаб чиқилгани кузатилади. Балоғат илмида тадқиқ этиладиган барча қоидалар таснифида, бизнингча, қуйидаги уч назарий йўналиш асос сифатида олинган: 1. Матннинг умумлингвистик компонентларига алоқадор универсал қоидалар; 2. Матннинг семантик-структур ҳамда муқоясавий сферасидаги универсал қоидалар; 3. Эстетик-эмоционал характердаги хусусий қоидалар.

Балоғат назарийтчилари умумлингвистик компонентларини тадқиқ этишда ҳар қандай матннинг гаплардан, гапларнинг сўзлардан, сўзларнинг ҳарфлардан тузилишини асос қилиб олишган. Бу қисмга мансуб қоидалар матннинг энг кичик бирлиги ҳисобланган товушларни тадқиқ этишдан бошланади. Балоғат илмининг таянч-пойдевори саналган фасоҳат қисми биринчи навбатда сўз таркиби ва гапда жамланган сўзларнинг ҳар қандай нуқсонлардан холи бўлишини тақозо этади. Сўз ва гап аввало формал-структур жиҳатдан ҳар қандай нуқсонлардан холи бўлсагина матн балоғати учун хизмат қила оладиган яроқли материал сифатида эътироф этилади.

Олимлар балоғат ва гапнинг балоғати ҳақида «улкан маънони очиқ-ойдин иборалар билан саҳиҳ ва фасиҳ ҳолда етказиб бериш»⁸, «сўзнинг фасиҳ бўлиши билан бирга макон ва замон(муқтазои ҳол)га уйғун бўлиши»⁹, «фасоҳатли каломнинг тақозо этилган вазиятга мослиги»¹⁰ каби таърифлар келтиришган. Бизнингча, бу борада олимларнинг «балоғат қоидаларни ўзида жамлаган илм, усул ва омилларни қамраган фандир»¹¹ тарзидаги илмий қарашига таяниш тўғри бўлади. Балоғатнинг аксарият олимлар эътироф этган ҳамда ушбу илмнинг моҳиятини қамраб олувчи таърифи қуйидагича: «Балоғат – фасиҳ гапнинг муқтазои ҳолга мутобиқ бўлишидир»¹².

Мутакаллим мухотобнинг ҳолатидан келиб чиқиб, унга мақсадни қандай тарзда ифода этиш заруратини белгилаб олади. Мутакаллимнинг нутқи учун мухотобнинг ҳолати асос бўлади. Мақсадни ифода этишда макон-замон, вазият ва бошқа шароитларни инобатга олиш, фикрни етказишда уни мухотоб зехнига мувофиқлаштириш, бир йўла бир неча маъноларга ишора

⁷ Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунуну-л-балоға. («Балоғат илмлари») // Масъул муҳаррир Б.Ҳасанов./ – Т., Ҳазина, 1996. – Б.31.

علي الجارم، مصطفى أمين. البلاغة الواضحة. كراشي. مكتبة البشري. ٢٠١٠ م. ص. ٨.

⁹ Bulut, Ali. Belâgat terimleri sözlüğü. İstanbul, 2015. – S.42.

¹⁰ Рустамий С. Ўрта асрлар ислом балоғат илмида тилшуносликка оид қарашлар. Филол. фан. д-ри (Doctor of science) ...дисс. Қўлёзма ҳуқуқида. УДК: 297.81 Р-94. Т., 2018. – Б.25.

القزويني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد. الايضاح في علوم البلاغة. بيروت. دار الكتب العلمية. ٢٠٠٣ م. ص. ٤.

القزويني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد. الايضاح في علوم البلاغة. بيروت. دار الكتب العلمية. ٢٠٠٣ م. ص. ٤.

қилиш, бир неча маъноларга ишора қилиш орқали ягона мақсадни ифодалаш кабилар мухотоб ҳолати тақозо қиладиган заруратлардандир. Шу нуқтаи назардан мухотоб ҳоли мақом, мутакаллимнинг ўз нутқини ана шу ҳолга уйғун келтириш зарурати бўлган муқтазо эса, муносиб эътибор ҳисобланади.

Баён бўлимининг ҳақиқат ва мажоз баҳсидаги ташбеҳ, истиора, киноя, мажоз каби қоидалари мутакаллимнинг айна мақсадига хизмат қилишга қаратилган. Фасоҳат қоидаларига тўла асосланган, сўз, гап ва гапнинг қурилишига оид барча тил қоидаларига риоя қилинган матнда мутакаллим назарда тутган маъно ва мақсадни мухотобга етказиб бериш баён илми қоидалари орқали амалга оширилади.

Бадиъ қоидалари айрим матнларнинг ҳис қилиниши мумкин бўлган кўшимча жиҳатлари сифатида қаралади. Айна сабабга кўра, Жоҳиз, Журжоний ва Замахшарий асарларида бадиъ қоидаларига алоҳида ўрин берилмагани ёки ундаги мезонлар мувофиқ таснифланмагани кузатилади. Шу билан бирга, бу қисмга мансуб қоидалар кетма-кетлик, бири бошқасини тақозо қилиш, бир-бирини тўлдириш, тадрижийлик каби ички тугал қонуниятларга эга эмаслиги характерланади.

Биринчи бобнинг учинчи фасли «Алишер Навоий ижодида балоғат илмининг ўрни» деб номланиб, унда XV асрда мазкур илмга бўлган муносабат, унинг анъанавий таълим тизимидаги эътиборига асосий аҳамият қаратилган. Мовароуннаҳр ва Хуросондаги балоғат илми мактаби олимларининг силсилавий тарзда Навоийга келиб туташини кузатилган. Муаллифнинг юксак ва жаҳоншумул ижод намуналари учун балоғат қонуниятлари назарий асос вазифасини бажаргани таҳлил қилинган.

Навоий мансуб XV аср муҳитида «Кашшоф», «Мифтоҳул улум», «Талхисул «Мифтоҳ» ва «Изоҳ» каби асарлар анча машҳур бўлган. Шунингдек, балоғат назариясини илмий тадқиқ этиш ҳамда ўз даври ўқувчисига муносиб равишда етказиш мақсадида юқоридаги китобларга ёзилган шарҳлар ҳам вужудга келди. Жумладан, аллома Саъдуддин Тафтазонийнинг Қазвиний «Талхис»ига ёзган шарҳлари балоғат назариясидаги қоидаларни ўзига яратилган асарлар асосида янада аниқроқ тушунтириш имконини берди. Бевосита Тафтазоний билан замондош ва маслакдош бўлган Саййид Шариф Журжоний (1339-1413) узоқ йиллар Самарқандда яшаб, бир қанча илмлар қаторида балоғат илмига оид рисола яратган ҳамда шу илмдан сабоқ берган. Навоийнинг самарқандлик устози Хожа Жалолиддин Фазлуллоҳ Абулайс Самарқандий (1386–1469) Шариф Журжонийнинг шогирди бўлгани, унга бир неча илмлардан дарс бериш учун ижозатнома ёзиб берганини Навоий алоҳида таъкидлаб ўтган¹³. Фазлуллоҳ Самарқандий Навоийнинг Самарқанд таҳсили давомида ва умуман ҳаёти-ижодида катта таъсир кўрсатган устозларидан биридир. Бизнингча, Навоийнинг балоғат илмини пухта ўзлаштиришдаги устоз-шогирдлик силсиласи Фазлуллоҳ Абулайс Самарқандий воситасида Саййид Шариф Журжонийга бориб тақалади.

¹³ Навоий Алишер. Мажолис ун-нафоис. МАТ. 20 жилдлик. 13-жилд. – Т., Фан, 1997.

Навоийшунос олим В.Абдуллаевнинг маълумотларига таяниб, айтиш мумкинки, Навоийнинг балоғат илми назариясини пухта эгаллаши айна шу даврга тўғри келади¹⁴. Унинг ўша даврдаги айрим адабий-эстетик қарашлари, бадий матннинг поэтик хусусиятларини аниқлаш ва белгилашдаги илмий ёндашуви шундай хулосага келиш учун асос беради.

Навоийнинг балоғат илмига муносабатини ойдинлаштирувчи яна бир жиҳат бу – ҳазрат асарларида балоғат илмига оид бир қатор илмий истилоҳларнинг ишлатилганидир. Алишер Навоий асарларида учрайдиган «Талхис», «Мифтоҳ», «итноб», «иъжоз», «маоний», «баён», «фасоҳат», «мажоз» каби ўнлаб истилоҳларга луғатларда асосан луғавий маъно бериш билан чекланилганига гувоҳ бўламиз. Бундай ёндашув муаллиф нуқтаи назарини тушуниш учун баъзан етарли бўлмаслиги мумкин. Бизнингча, бу каби ўринларда Навоий асарларида ишлатилган ҳар бир сўз ўзига хос маъно кўламига эга ҳолда муаллиф умумназарий концепциясининг муайян жиҳатини ифода этишга хизмат қилишини назарда тутиш зарур. Қуйидаги байт фикримизга ёрқин мисол бўла олади:

Банд этибтур жадал аҳли ишин ишкол, андоқ,
Ким не мифтоҳ анга суд қилур, не талхис¹⁵.

Байтдаги «мифтоҳ» луғатда «калит, очқич»; «талхис» эса «саралаш, хулосалаш» тарзида изоҳланган¹⁶. «Мифтоҳ» сўзига «Хоразмлик олим Юсуф ас-Саккокийнинг араб тили қоидаларини ўз ичига жамлаган «Мифтоҳул улум» китоби¹⁷» шаклида маъно берилиши ўқувчини ҳақиқатга бир қадар яқинлаштиради. Бир қатор мақолаларида Навоий ижодини балоғат илми аспектида ўрганган адабиётшунос А.Қозихўжаев мазкур байт рецепциясида айна шундай ёндашув объектив аҳамият касб этишини таъкидлайди¹⁸.

Навоий асарларида балоғат илми истилоҳлари, қоидалари, уларга муаллифнинг ижодий муносабати кўп учрайди. Жаҳон тамаддунида ўзига хос ҳодиса бўлган «Хамса» асарининг яратилиши ҳамда ҳалигача инсоният поэтик тафаккурининг юксак чўққиси бўлиб келаётгани муаллифнинг маълум маънода иъжоз мақомига бўлган улкан ҳайратидан гувоҳлик беради. Бу эса мазкур асарни балоғат қоидалари асосида ўрганиш заруратини юзага келтиради. Айниқса, хамса жанрининг семантик-структурал асоси, беш дostonни уйғунлаштирувчи композицион қолип, поэтик харита бўлган «Ҳайратул аброр» бевосита балоғат илми контекстида теран ва янги қирраларини намоён этади.

Иккинчи боб «Ҳайратул аброр»да балоғат илми назарий тамойилларининг ўрни ҳамда вазифаси» деб номланган. Унинг биринчи фаслида **«Ҳайратул аброр» умумструктурасида балоғат илми тамойиллари** тадқиқ этилган.

¹⁴ Абдуллаев В. Навоий Самарқандда. – Т., Билим жамияти, 1967. – Б. 11.

¹⁵ Алишер Навоий. МАТ. Биринчи том. Бадойиъ ул-бидоя. – Т., Фан, 1987. – Б. 249.

¹⁶ Навоий асарлари луғати. Алишер Навоий асарларининг ўн беш томлигига илова. – Т., Адабиёт ва санъат, 1972. – Б. 394.

¹⁷ Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томлик. Иккинчи том. – Т., Фан, 1983. – Б. 310-311.

¹⁸ Қозихўжаев А. «Жисм уйи чунким эрур фоний...»/ Қўлёзма мақола.

Матнда маънонинг мукамал ифодаланиши, мутакаллим концепциясининг тўла-тўқис акс этиши ҳамда матн умумструктурасидаги ҳар бир элементнинг ана шу вазифани аъло даражада бажариш учун уйғунлашган ҳолда комплекс ҳаракати матндаги тизимли дастурийликни юзага келтиради. Бунинг учун матннинг ҳар бир компоненти «фасиҳ гап – муқтазои ҳол – мутобиқлик» узвийлиги асосига қурилган бўлиши зарур.

Мутакаллимнинг матндаги умумконцепцияси матннинг ҳар бир компоненти – боб ва бўлимлар, байтлар ва мисраларда ўз аксини топади. Ҳар бир мисра алоҳида шаклда муайян жузбый маънолар ифодасига хизмат қилса-да, бирбутун ва яхлит шаклда матн умумкомпозициясини тўла ифода этувчи бирликлар саналади. Бу ўринда матннинг таянчи ҳисобланган биринчи мисранинг алоҳида ўрни борлигини таъкидлаш лозим. Ишда қуйидаги илк мисра ва бош байт таҳлилга тортилган:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Риштага чекти неча дурри ятийм¹⁹.

«Ҳайратул аброр» матнидаги биринчи мисра – ўз навбатида бош байт, байтларнинг маъновий гуруҳларниши, илк боб ҳамда унга мувофиқ тарзда келувчи кейинги боблар, шунингдек, муаллиф умумконцепциясини ифода этувчи ёки шунга ишора қилувчи, асар композицияси учун қамровдор асос вазифасини бажарувчи характерга эга бўлиши алоҳида эътиборга молик.

Басмала Навоий «Хамса»сида илк байт, илк боб, илк дoston ҳамда бутун «Хамса» учун умумкомпозицион характер касб этиши билан ажралиб туради. Бунда муаллифнинг назарий ёндашуви балоғат илмидаги гапнинг ифода усулларида бири – ийжозга асослангани кузатилади. Балоғат илмига кўра, ийжоз мутакаллим умумконцепциясидаги улкан ва қамровли маъноларни гапда имкон қадар кам сўзлар билан ихчам, сиқик ва қисқа шаклда тўла ифода этишни кўзда тутади²⁰. Шу нуқтаи назардан басмала жумласи Навоий «Хамса»сида қаламга олинган миқёсий қамровдаги мавзулар – «илк яратилиш»(офариниш)дан тортиб, дунё ҳаёти (туғилиш, яшаш ва ўлим), шунингдек, ундан кейинги ҳодисалар (қайта тирилиш, маҳшар, мезон, пулсирот, жаннат, дўзах қабилар)ни ҳам мукамал тарзда ўзида мужассам этгани билан эътиборлидир. Муаллиф асарнинг илк мисраси – басмалага биринчи навбатда ана шундай тизим сифатида қарагани кузатилади. Улкан воқеликни биргина жумлада акс эттириш инсоният имконидан ташқари бўлган ийжоз мақомидаги ҳодисадир. Ушбу универсал жумла матнни бошлаш, энг юқори этик ва эстетик чўққини намоиш этиш, мавжуд анъаналарга эргашиш билан бирга, асардаги умумконцепцияга ишора бериш, аниқроғи, уни ўзида қамровли ҳолда акс эттириш ҳамда асарни шу асосга қуриш имконини ҳам беради.

Дostonдаги илк мисра ийжоз ўлароқ мукамал тугаллик касб этади. Бош байт эса, бевосита мазкур ийжозга муаллиф нуқтаи назарини ифода этган итноб тарзида намоён бўлади. Биринчи боб эса, ана шу икки мисрасида

عليشيرنوايي، خمسة، حيرت الابرار، علمي تنقيدي متن، تاشكينت، فن، ۱۹۷۰، ب.۳.¹⁹
القزويني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد، تلخيص المفتاح، بيروت، العصرية المكتبة، ۲۰۱۴م، ص. ۱۱۹.²⁰

ийжозни шарҳлаш-кенгайтириш йўсинидаги итнобдир. Бизнингча, илк бобнинг ўзи композицион тугалликка эга бўлиб, «Ҳайратул аброр» ҳамда «Хамса» учун ийжоз вазифасини бажара олади.

Бобнинг иккинчи фаслида «**Асарда тарихий воқеликни универсал акс эттириш тамойили: ҳақиқат ва мажоз масаласи**» тадқиқ этилган.

Бу фаслда эътибор қаратиладиган бош масала «Ҳайратул аброр» достони учун материал вазифасини ўтаган воқеликларнинг асл манбаи хусусида. Муаллиф асар материали ўлароқ таянган воқеликлар таснифланган. Уларнинг поэтик сатҳга кўчишидаги балоғат илмига оид назарий қоидалар ўрганилган.

Бизнингча, «Ҳайратул аброр» баъзи тадқиқотларда таъкидланганидек романтизм эмас, балки олий реализм намунаси экани нуқтаи назаридан ўрганилиши соф илмий ва объектив ёндашув ҳисобланади. Достондаги асосий мавзулар ва воқеалар, персонажлар ва образлар, мотив ва деталлар шундай хулоса чиқаришга етарлича асос беради. Балоғат илмида гапга қўйиладиган энг биринчи, энг муҳим ва асосий талаб бу – гапнинг воқелик ва хабар ўртасидаги мувофиқликни қай даражада ўзида акс эттириши эканига алоҳида эътибор қаратилади²¹.

Матнни тақдим этаётган шахснинг ўзи етказаетган хабарига муносабати, хабарнинг воқеликка қанчалик мувофиқлиги мақсадни тўла ифода этиш учун мустаҳкам замин ҳозирлайди. Бу қоида балоғат олимларининг барчаси эътироф этган муштарак масалалардан саналади. Гап воситасида тўғри маълумотни етказиш – сидқ – дейилганда икки хусусият назарда тутилади:

I. Етказилаётган хабарнинг воқеликка мувофиқ бўлиши.

II. Етказилаётган хабарнинг хабар етказувчининг қатъий ишончига мувофиқ бўлиши.

Достондаги ҳар бир фикр албатта қайсидир оятнинг айни ўзига ёки унинг маъно кўламидаги бирон жиҳатга асосланади. Оятларда келган маъноларни изоҳлашга хизмат қилувчи ҳадислар ҳамда ақидавий-фиқҳий ҳукмлар, руҳий тарбия устозларининг кўрсатма ва тавсиялари ҳам баён қилинган. Улар асар контекстида муаллифнинг поэтик мушоҳадаларини мустаҳкам асосларга таянганини ифодалаш вазифасини бажарган.

Бадий адабиётнинг асосий хусусияти воқеликни образли тарзда поэтик ифода этилиши билан характерланади. Сидқ нақадар катта ходиса бўлса-да, бадий матн аспетида қаралганда ўз ҳолича акс эттирилиши у қадар аҳамиятли саналмайди. Бу ўринда энг муҳим масала – сидқ асосига қурилган ҳаётий-тарихий воқеликни муаллиф қай даражада поэтик талқин қила олганидир. Агар матн фақат сидққа асосланган ҳақиқатнинг ўзинигина етказса, унга етук бадий асар сифатида қаралиши муносиб бўлмайди. У фақат илмий характер касб этиши мумкин. «Ҳайратул аброр» эса, юқорида келтирилган мукамал сидқ ифодаси билан ҳам соф бадий асар ҳисобланади. Асарда муаллифнинг асосий потенциали соф тарихий-ҳаётий воқеликни поэтик кўламга олиб ўтиши, уни бадий матнда етук санъаткорона маҳорат билан ифода эта олишида кўринади.

القزويني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد. تلخيص المفتاح. بيروت. العصرية المكتبة. ٢٠١٤م. ص. ٤٨. ²¹

Бадиий асарда реал тарихий воқеликни акс эттиришдан мақсад фақатгина маълумот бериш билан чекланиб қолмайди. Бунда реал воқелик бадиий кўламга ўтар экан, мажозий характер касб этади. Реал тарихий воқеликнинг универсаллик функцияси учун поэтик ижодда мана шу тамойил энг муҳим омил ҳисобланади. «Ҳайратул аброр»да қаламга олинган реал тарихий воқеликларнинг бир қанчасини айна шу тарзда ўрганиш асарнинг универсал моҳиятини англашда асосий очқич вазифасини ўтайди.

Учинчи бобнинг «**Асар умумсюжети ва ҳикоятлар тизимида балоғат илми қоидаларининг акс этиши**» деб номланган илк фаслида барқарор ва бирбутун тизимни икки зид жиҳатларнинг уйғунлашуви – мутобиқлик ташкил қилиши образ, характер ва портрет балоғатини таъминловчи асосий омил эканига эътибор қаратилган.

Достон умумсюжетини аброр-одамининг узоқ ва таҳликали йўли ташкил этган. Мақолотлар орасида келтирилган ҳикоятларда эса, реал воқеликдаги бир нечта тарихий шахслар ҳаётида юз берган воқеалар амалий мисол тариқасида қаламга олинган. Бу умумсюжет линиясини боғлаб турувчи асосий омил аброр-одам йўли ва шу йўлда учрайдиган чексиз ҳайрат мотивидир.

Достондаги ҳикоятлар ҳам худди шундай бирбутун ва узвий аҳамият касб этади. Ҳикоятларнинг барчасида камида икки персонаж – мутакаллим ва мухотоб муносабати етакчилик қилади. Улар орасидаги дискурс муқтазои зоҳир ва муқтазои ҳол маромида тадрижий такомиллашиб боради. Ҳикоятларнинг барчасида воқеалар ўқувчи китобхон учун кескин бурилиш нуқтасига эга. Ана шу нуқта зоҳиран оддий ва одатий бўлган воқеа ривожини батамом кутилмаган яқунга олиб боради. Яқунда эса, аброр-одам «сафар»и учун ғоят эътиборли жиҳат – ҳайрат юз беради.

Биринчи мақолотга илова қилинган ҳикоятда шайх Боязид Бистомийнинг қайғули ҳолати, шогирдининг ундан савол сўраши муқтазои зоҳирга кўра, одатий дискурс ҳисобланса-да, шайхнинг жавобидан сўнг чинакам ҳайрат мотивига катта ўрин берилади. Ушбу ҳайрат шогирднинг иккинчи саволидан кейин энг кульминацион нуқтага кўтарилади. Шайх «қайғулук» боисини ийжоз усулида ифода этадики, мухотоб учун энг тўлиқ ва асосли жавоб юзага келади. Муаллиф шогирднинг саволи муносабати билан муқтазои зоҳирга кўра, шайхнинг юксак мақоми ҳақида хабар беради. Мавжуд воқеликка шогирднинг нуқтаи назари билан қаралса, шайхнинг мақоми «фалак авжида». Арш ҳам унинг учун қадам етадиган жойдадир.

К-эй фалак авжида хироминг сенинг,
Арш фазоси уза гоминг сенинг.
Кўнглунгга не ишдин экин бу тааб,
Бу таабингга не иш эркин сабаб?²²

Ҳикоятда шайхнинг жавобида келтирилган жаҳонда элнинг кўплиги, лекин унинг кишидан холилиги ҳам ўзига хос мутобиқлик ҳосил қилади. Дискурс асносида ўртага қўйилган ҳар бир савол ғоят балоғатли, муқтазои

عليشير نوايي. خمسة. حيرت الابرار. علمى تنقيدى متن. تاشكينت. فن. ۱۹۷۰. ب. ۲۶. ²²

зоҳирга кўра, жуда ўринли аҳамиятга эга. Аммо жавоб муқтазои зоҳирни ўзида тўла мужассам этиши билан бирга ҳар бир ишнинг асл ҳақиқати бўлган муқтазои ҳолни ҳам тўла қамраб олиши зарур. Зоҳиран, муриднинг мулоҳазаси ўринли. Аммо шайхнинг жавоби бошқа фикрга ҳожат қолдирмайдиган даражада балоғатлидир.

«Мен, доғи юз минг мени саргаштадек,
Ашки боғир қониға оғуштадек,
Бўлмаса иймон била кетмак иши,
Англаки, они деса бўлмас киши»²³.

Шайх қайғусига сабаб бўлган бу жавоб ҳикоятдаги мурид учун ҳам, улуғ «сафар»га чиққан аброр учун ҳам, дostonнинг ўқувчиси учун ҳам энг муносиб ечим тарзида тақдим этилади. Матн балоғатини таъмин этувчи мутобиқлик занжири воқеада, қахрамонлар орасида, шунингдек, муаллиф ва китобхон ўртасида узвий ва барқарор муносабатни эгаллаб туради.

Дostonдаги ҳикоятларнинг ҳар бири балоғат илмидаги ушбу назарий асосга қурилганини кузатиш мумкин. Ўн тўрт йиллик яёв сафардан сўнг ҳарамга етган Иброҳим ҳузурида Каъбанинг топилмаслиги; оддий бир кампир даъво билан подшоҳни маҳкамага тортириши ва мағлуб қилиши; ўтинчи чолнинг ҳиммат ва марҳамат бобида донгдор Ҳотамдан устун келиши; Нўширавоннинг ҳаё боғида наргисдан ийманиши; Айюби халафнинг нохалаф ўғрини тузлик йўлига солиши; Зайнул-обидиннинг сағирайи маъсумадан танбеҳ олиши; Хожа Муҳаммад Порсо ва ўғли Хожа Абу Насрнинг дуо ижобати борасида тутган йўллари воқеасида мутобиқликнинг улкан ҳайрат акс эттиришдаги хоссаси янада яққолроқ намоён бўлганини кузатиш мумкин.

«Ҳайратул аброр» ҳикоятларида **поэтик образ ҳамда унинг ички ва ташқи қиёфасини гавдалантириш** дostonнинг салмоқли бир қисмини ташкил этади. Бу масалада муаллифнинг тугал позицияси учун балоғат илмига оид қоидалар мустаҳкам назарий асос вазифасини ўтайди. Асардаги образлар муайян типологик хусусиятларига кўра тасниф этилганда уларнинг ички ва ташқи қиёфаси муаллиф умумконцепциясида етакчи мавқени эгаллагани намоён бўлади.

Дostonдаги образларни шартли равишда деталь-образлар, персонажлар ҳамда тамсилий образлар тарзида таснифлаш мумкин. Асардаги образлар муайян реалликка эга бўлиб, мажоз йўли билан ҳақиқатга туташади. Дostonда муҳим аҳамият касб этувчи ҳамда муаллифнинг марказий концепциясини очишга хизмат қилувчи айрим образлар таҳлилини алоҳида кўриб чиқиш эҳтиёжи мавжуд.

Дostonдаги персонажларни реал тарихий шахслар ҳамда типик образлар тарзида ўрганиш мумкин. Бу қаторнинг бошида турувчи бадий образ шубҳасиз Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам образидир. У матнда «ўзини таниш» мақсадида буюк «сафар»га чиққан аброр учун асосий намуна вазифасини ўтайди. Асарнинг юксак балоғати аброрга

عليشير نوايي. خمسة. حيرت الابرار. علمی تنقيدي متن. تاشکينت. فن. ۱۹۷۰. ب. ۲۶. 23

ана шу мақомни «усватун ҳасана» тарзида тақдим этади. Бу эса, асарнинг мутлақ балоғатини таъмин этувчи – мисол-андоза-намунанинг энг баланд нуқтасидир.

Асарда реал тарихий шахслар муқобилига қўйилган ёки бошқа муносабат билан келтирилган типик образлар муаллифнинг қиёсий-танқидий мушоҳадаларини ифода этувчи, асосан аброрлик йўлидан узоқлашган кимсаларнинг типик образидир. «Ҳайратул аброр»нинг XXVIII бобда мазкур ҳодисани яққол кузатиш мумкин. Асар сарлавҳалари бобнинг умумий мазмунини ийжоз усули билан тугал ифода этган, бобдаги масалалар мундарижасини ўзида акс эттирувчи, шунингдек, боб қисмларини яққол кўрсатувчи кичик умумлашма матнлар саналади. Сарлавҳа рецепциясида бирон субъектив адашув бўлса, боб мазмунини ўзлаштириш ҳам худди шу асосда кечади. Шунга кўра, мазкур боб мундарижасига қўйилган масалалар нималардан иборат эканини объектив равишда аниқлаштириб олиш зарурати юзага чиқади. Сарлавҳадан маълум бўладики, ушбу боб икки қисмдан иборат. Унинг биринчи қисмида «риёи хирқапўшлар сулуки», иккинчи қисмида эса, «ҳақиқий боданўшлар равиши» ҳақида сўз боради. Бобда бош мавзу – Аллоҳ олдидаги хулусият икки зид кутбнинг ўзаро уйғунлик касб этиши воситасида очиб берилади. Олдинги фаслда кўриб ўтганимиз – балоғат илмидаги мутобиқлик тушунчаси бу ўринда поэтик матн учун назарий асос вазифасини ўтайди. Бобда ўртага қўйилган масалани том ва бирбутун тарзда кўриш учун ана шу икки зиднинг иттифоқи зарурат мақомини эгаллайди.

Достоннинг бош мавзуси ҳисобланган аброр сафари учун энг муҳим омилларнинг поэтик ифодаси матнда ҳар доим аднодан аълогача бўлган узвийликда тадрижий такомил касб этади.

Ийжоз мақомидаги илоҳий дастур услубига кўра, икки зиддан салбий характерга эга бўлгани – адно – олдин зикр этилади. Ижобийси эса (аъло), муаллиф нуқтаи назарини ўзида ифода этгани ҳамда объектив қараш ҳисоблангани, ҳукм ва хулосага далолат қилгани сабабидан иккинчи бўлиб ёки охирда келтирилади. «Ҳайратул аброр»нинг турли ўринларидаги мутобиқликни етказишда айни шу услубга таянилгани кузатилади. Матнни бадий идроклашда мазкур хусусиятни инобатга олмаслик фақат бирёклама ва субъектив хулоса бериши мумкин холос.

Тўртинчи бобда **«Ҳайратул аброр»да бадий тасвир ва ифода балоғати** тадқиқ этилган. Биринчи фасл **«Воқеа, ҳолат, вазият, замон-макон тасвирининг ўзига хослиги»** деб номланиб, унда достондаги воқеликни мухотобга етказиб беришда мутакаллимнинг тутган йўли таҳлилга тортилган. Бунда достоннинг турли ўринларидаги воқеа, ҳолат, вазият ва замон-макон тасвирида муаллифнинг ўзига хос тасвир тамойили етакчилик қилади. Балоғат илми қоидаларининг воқеа, ҳолат, вазият, замон-макон тасвирдаги ўзига хос ҳиссаси асар мукамаллигини таъминлашга хизмат қилади.

Достоннинг бешинчи наъти – «Меърож кечаси таърифи...»даги XI бобда муаллифнинг тасвир балоғати яққол кўринади. Меърож кечасининг тасвири

мутакаллим учун ҳам, мухотоб учун ҳам жуда мураккаб воқелик экани шубҳасиз. Айниқса, ундаги замон-макон тасвири энг мураккаб жиҳат десак, муболаға бўлмайди. Бунга муаллифнинг «Ақл бу мансубада ҳайрон ўлуб...» мисраси ёрқин мисол бўла олади.

Сарлавҳадан ташқари бобнинг айрим байтлари ҳам шу қисмнинг умумий мазмуни учун қамровчи байт вазифасини ўтайди. Бундай байтлар асосан боб ёки бобларнинг муайян қисмлари бошида келиши учрайди. Мазкур бобда қамровчи-умумлаштирувчи байт қуйидагича ифода этилган:

Бир кеча зулматқа қолиб коинот,
Меҳр ниҳон, ўйлаки, айнул ҳаёт²⁴.

Байтда меърож кечасида Ернинг эмас, бутун коинотнинг зулматда қолганига эътибор қаратилади. Байтда ифода этилганидек, бутун борлиқнинг бир муддат зулматда қолиши реал ақлий илмларга кўра, асоссиз экани мулоҳаза қилинади. Зулмат астрономик жиҳатдан бутун коинотда эмас, унинг муайян ҳудудларида акс этувчи ҳодисадир. Поэтик матннинг бошқаларидан катта фарқли хусусияти ҳамда улкан имконияти бошқа матнларда ифодалаш мумкин бўлмаган воқеликни поэтик тарзда ифода эта олиши билан ажралиб туради. Аммо матннинг маъно-мазмуни ҳақиқатнинг ўзини ҳам ёки унинг мажоз сифатидаги бирон муқобилини ҳам ифода этмаслиги поэтик имконият ҳисобланмайди.

Шунга кўра, мазкур байтдаги сўзларни ҳақиқатнинг муайян муқобили ўлароқ идрок этиш босчиқига ўтиш ўринлидир. Қуёшнинг мажозий аҳамият касб этиши – ҳаётнинг кўзига ўхшатилиши билан боғлиқ. Бу ўринда муаллиф кўзга оид энг дақиқ хусусиятни Қуёшда акс эттирадики, бу бир қарашда мухотоб идрокига жойлашиши анча мушкул. Бунда муаллиф сидқ концепциясини белгиловчи асосий манба – Қуръони каримга таянгани кузатилади. Қуръони каримнинг бир қанча ўринларида кўзнинг бир марта юмилиб очилиши ҳодисаси акс этганини учратамиз²⁵. Бу шунчаки одатий биологик хусусиятдан ташқари Илоҳий матнда муайян замонни ифодалаш учун ҳам хизмат қилади. «Торфатул айн» (кўзнинг бир марта юмиб-очилиши) вақтнинг энг кичик ўлчови тарзида қаралади. «Кўз юмиб-очгунча ўтган фурсат» тушунчаси биз ўрганаётган байт учун муҳим аҳамиятга эгадир. Шу тушунча моҳияти инобатга олинмас экан, нафақат байтни тушуниш, бобдаги воқелик, вазият, ҳолат ва замон-макон билан боғлиқ жиҳатларни объектив англаб этиш, ҳатто муаллиф мақсадини идрок этиш ҳам имконсиз қолади.

Ниҳоят, муаллиф Қуёш ниҳон бўлиб, коинот зулматга чўмганини мажозий тарзда олдин Қуёшни кўзга ўхшатиб («айнул ҳаёт»), сўнг унга кўзга оид энг дақиқ хусусиятни бериб, меърож воқеаси содир бўлган замон тушунчасини кўз юмиб-очгунча ўтган фурсатда юз берганини ўзига хос тарзда мухотобга етказиб беради. Бу «замон» шу қадарки, ҳатто унинг ўтганини бутун коинотда ҳеч ким пайқамайди. Ниҳоят, муаллифнинг байтда ўртага қўйган фикри қуйидагича намоён бўлади: бир кеча ҳаётнинг кўзи

عليشير نوايي. خمسة. حيرت الابرار. علمی تنقيدي متن. تاشکينت. فن. ۱۹۷۰. ب. ۲۶. 24

²⁵ Бу ҳақда қаранг: Қуръони карим Намл сураси 40-оят, Қамар сураси 50-оят.

ҳисобланган Қуёш ниҳон бўлди, унга сабаб «торфатул айн» эди. Шу муддатда коинот зулматда қолди ва меърож воқеаси юз берди.

Агар ҳар бир байт худди шу тарзда ўрганилса, дoston воқелиги бир қарашда мухотоб учун ҳақиқатдан анча йироққа ўхшаб кўринган, лекин мустаҳкам асосланган, аниқ назарий қоидаларга таянган эканига гувоҳ бўламиз.

«Бадий ифодалаш жараёнида «умумматн», «ички матн» ва «матн ости» талқин тамойилининг балоғавий асослари» номли фаслда дostonнинг бирбутун ва яхлит умумматн сифатидаги хусусиятлари таҳлили «умумматн»нинг изчил итнобий характеридан далолат беради. Бу дoston «ички матн»ининг юзага келишида муҳим аҳамият касб этади. «Ички матн»нинг поэтик хусусиятлари орқали муаллиф назарда тутган «матн ости» талқини намоён бўлади.

Дoston воқеалари уч олам бўйлаб кечади. Дostonнинг асосий қаҳрамони – «аброр-одам» мийсоқ кундаги ваъдалашувдан сўнг «ўрта олам»даги ҳаракат траекторияси асар воқелигини ташкил этади. Мазкур ҳодисанинг микёсий қамровини ўзида ифодалаган универсал мисра асар «умумматн»ини ташкил қилади. Ўзида асар умумматнини мужассам этган мазкур жумла дostonнинг биринчи байти сифатида келтирилади.

Чинакам бадий асар шу уч воқеликни ўзида мужассам этиш ракурсида намоён бўлади. Навоий талқинида басмала фақатгина Қуръони каримнинг очувчи оятини эмас, юқорида айтиб ўтилган уч воқеликни ўзида жамловчи бирбутун тизим – низомни, шунингдек, дoston умумматнини англатади.

«Ҳайратул аброр»нинг ички матнини ташкил қилувчи барча қисмлари мутакаллим мақсадини ўзида ифода этиш нуқтаи назаридан *лозимул хабар* мақомини эгаллайди. Асарнинг ички матни муқтазои зоҳирга кўра, мухотобга қайсидир маънони ёки маъно қатламларини англашга ёрдам беради. Матн ости талқини эса, бир неча поэтик маъноларлардан қатъи назар айнан бош мақсад саналган маънога далолат қилади.

«Ҳайратул аброр» жаҳон бадий тафаккури сахнидаги бебаҳо ижод намунаси сифатида чинакам бадий асар ҳақида муаллифнинг адабий-эстетик қарашлари, илмий-назарий мушоҳадаларини ҳам ўзида акс эттирган универсал манба экани яна бир бор намоён бўлади.

ХУЛОСА

1. Балоғат илми инсониятга илк самовий матн индирилганидан бошлаб турли тарихий даврларда муайян шаклда эътиборда бўлиб келди. Милоддан олдинги асрларда инсон ақл-заковати ва тафаккурининг ноёб намуналари яратилган даврда балоғатга оид қонуниятларни илмий тадқиқ этиш ривож топди. Дастлаб бундай қарашлар фалсафа, мантиқ, риторика, тилшунослик каби фанлар негизида ўрганилган бўлса, кейинчалик поэтикада ҳам фаол қўлланила бошлади.

2. Бадриддин ибн Молик, Абдурахмон Қазвиний, Саъдуддин Тафтазоний балоғат илмининг йирик назариётчиларидан бири – Саккокий мактабининг

давомчилари бўлди. Бу мактаб вакиллари Алишер Навоий феноменининг шаклланишига катта таъсир кўрсатди. Мазкур илмий мактабнинг балоғат сабоқлари Тафтазоний – Саййид Шариф Журжоний – Фазлуллоҳ Самарқандий воситасида Навоийгача силсилавий ҳолда етиб келди.

3. «Ҳайратул аброр» балоғатини тугал ва тизимли тарзда таъмин этувчи биринчи омил – унинг сидқ асосига мукаммал таянганида кўринади. Асар воқелиги борлиқнинг яратилишидан олдинги пайтдан бошлаб, «илк яратиш», борлиқ ва одамнинг халқ қилиниши, «ўрта олам»даги воқеа-ҳодисалар, шунингдек, дунё ҳаётидан кейинги жараёнларни қамраб олишда ҳиссий, ақлий-мушоҳадавий маълумотлар билан бир қаторда «илоҳий хабар» воқелигига қатъий таянгани кузатилади. Асар умумсюжети «аввалги олам»да бутунича «илоҳий хабар» воқелигини поэтик талқин қилган бўлса, аброр-одамнинг «ўрта олам» хронотопи бўйлаб «сафар»ида реал тарихий воқеликка асосланади.

4. Асарда мухотоб зехнига бир лаҳзада ўрнашиши қийин бўлган, бир қадар мураккаб жиҳатлар ҳам учрайди. Қуёшнинг ниҳон бўлиши, Каъбанинг зиёратга кетиши, дунёнинг одамдан холи ҳолати, инсоннинг ўсимликдан ҳаё қилиши кабилар бир қарашда мухотоб тасаввурига том уйғун эмасдай таассурот қолдириши мумкин. Бу каби ўта мураккаб жараёнларни тасвир ва ифода этишда муаллиф балоғат илмидаги ҳақиқатнинг мажоз воситасида акс эттирилиши қонидасидан унумли фойдаланган. Бу эса, асар балоғатининг яна бир муҳим жиҳатини ташкил этади.

5. Достоннинг мавзуси ва умумсюжети илк мисра сифатида Қуръони каримдан иқтибос олинган басмалада мужассамланган. Матн воқелиги «уч олам» хронотопи бўйлаб ўтиши, муаллиф мазкур концепцияни илк мисрадаёқ назарда тутиши ва бу универсал хронотоп инсон учун яратилган барча сатҳларни тўла қамраб олиши асар воқелиги миқёсий қамровга эғалигидан далолат беради. Муҳими шундаки, муаллиф шу улкан ва миқёсий маъно-мазмунни поэтик акслантиришда муайян назарий қоида – балоғат илмидаги ийжоз қонуниятига асосланган ҳолда бир асар доирасида универсал хронотопни тўла бера олган.

6. Достоннинг илк мисрасидан бошлаб муаллифнинг ифода усули олдин миқёсий маъно-мазмунни умумий тарзда акс эттириш, сўнг уни тўлиқ ва батафсил ифодалаш йўлидан боради. Бунда мухотобга муайян хабарни етказишда ийжоз билан бир қаторда мусовот ва итноб усуллари билан ҳам кенг истифода этилган. Асарнинг боб ва қимсларида «ийжоз – итноб – мусовот» занжирининг доимий такрорланиб туриши кузатилади. Бу усулни қўллаш ифода этилаётган воқеликнинг туб моҳиятига мухотобни босқичма-босқич етаклаб бориш имконини беради. Муаллиф танлаган бу назарий асос ва балоғавий усул асарнинг ҳудудсиз маъно қатламларини очишда энг мақбул восита вазифасини бажарган.

7. Воқеа, замон-макон тасвири ва ифодасини беришда муаллиф шахсий-субъектив муносабатдан кўра, сидқ концепциясининг моҳиятида турувчи «илоҳий хабар» воқелиги нуқтаи назаридан ёндашишни ҳамиша юқори тутди. Бирон масалага муносабат кўрсатиш, баҳолаш, ўз қарашини

билдиришда муаллиф умуминсониятнинг чинакам идеаллари мавқеини эгаллайди. Бунда ижодкор шахсиятига оид аниқ назарий ва амалий қонуниятлар тажассуми намоён бўлади.

8. Достоннинг энг кичик компонентида тортиб умумкомпозициясигача бўлган бутун матн ягона тизимни ташкил қилади. Товуш, ҳарф, бўғин, сўз, бирикма, ибора, гап ва унинг бўлаклари, қўшма гап қисмлари, бобларнинг маъновий қисмлари, боблар умумматннинг яхлит тизим яратиши учун хизмат қилган. Ушбу бирликлардан биронтасини тушириб қолдириш, ҳатто ўрнини ўзгартириш ҳам муаллифнинг бирбутун ва тугал концепциясида ноқисликни юзага келтиради. Муаллиф асарини ушбу мақомга олиб чиқишида балоғат қонуниятлари назарий асос сифатида ҳал қилувчи эътибор касб этган.

9. Достоннинг бир қанча ўринларида келтирилган мушоҳадалар муаллиф ийжозий қарашларининг итнобини ўзида намоён этишга хизмат қилган. Асарни бадий идроклаш жараёнида айна матннинг бошқа ўринлари ёки муаллифнинг бошқа матнларига мурожаат қилиш тўлақонли объективликка эришиш учун имкон беради. Муаллиф автоинтерпретацион услуб воситасида амалга оширган ушбу жиҳат матнни тўғри ва тугал идрок этишда катта аҳамиятга эгадир.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 AT INSTITUTE OF UZBEK LANGUAGE,
LITERATURE AND FOLKLORE OF THE ACADEMY OF SCIENCES**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF THE UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVOI**

BOBOJONOV GULOM OZODOVICH

«KHAYRATUL ABROR» IN THE CONTEXT OF BALAGAH SCIENCE

10.00.07 – Theory of Literature

**ABSTRACT
OF DOCTOR OF PHILOSOPHY (PHD) ON PHILOLOGICAL SCIENCE**

Tashkent – 2022

The theme of doctor of philosophy (PhD) thesis was registered by the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under No B2019.3.PhD/Fil1003.

The doctor of philosophy thesis was written at Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The abstract of the thesis in three languages (Uzbek, English, Russian (summary)) is logged on the web-site of the information-educational portal «ZiyoNet» (www.ziyo.net).

Scientific advisor:

Juraqulov Uzoq Haydarovich
Doctor of Philological Sciences

Official opponents:

Quronov Dilmurod Haydaraliyevich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Suvon Meliev
Doctor of Philological Sciences

Leading organization:

**Tashkent State Pedagogical University
named after Nizami**

The defense of the dissertation will be held on _____ «__» 2022, at ___ at the meeting of the Scientific Council DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 at Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (Address: House 13, Ziyolilar street, Tashkent, Index: 700170. Tel: (99871) 233-36-50) Fax: (99871) 233-71-44; e-mail: uzlit @uzsci.net).

The dissertation is available in the Main Library of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Address: House 13, Ziyolilar street, Tashkent, Index: 700170. Tel: (99871) 262-74-58.

The abstract of the dissertation was distributed on _____ «__», 2022.
(Digital Registry note № ___ as of _____ «__», 2022).

N.F. Karimov
Scientific Council awarding Scientific
degrees, Doctor of Philological Sciences,
academician

R. Barakaev

scientific Secretary Scientific Council on
awarding scientific degrees, Candidate of
Philological Sciences.

I.Ch. Haqqulov
Chairman of the Scientific Seminar
Scientific Council on awarding degrees,
Doctor of Philological Sciences, professor

INTRODUCTION (the abstract of the (PhD) dissertation)

Actuality and necessity of the research theme. Actuality and necessity of the dissertation theme. Knowledge of the poetic regularities of art, which is considered to be rare examples of world literature, has always been an important and actual issue. In particular, the quality of the main theoretical criteria, such as broad-mindedness, reliance on clear theoretical norms, and a bush with a stable and evolving universal character, which played a key role in the rise of Eastern Islamic literature. Relying on such solid theoretical laws, there is a need for an artistic understanding of the texts of classical literature and an approach to scientific research on the basis of these laws.

World literature is notable for identifying a number of areas in the study of these poetic issues. In the classical literature of the East, the science of balagah is of great importance as the main factor embodying the laws of the text. This science, which includes all the laws of the text, is studied mainly in the fields of linguistics, language history, language theory, literary history, folklore, source studies, textual studies and methodology. The application of the basics of balagah to the Uzbek classical literature, a significant part of world literature as well, the study of a particular period or creative work on the basis of classical historical poetics is one of the great opportunities provided by the independence.

In Uzbek literature, teaching and studying the science of balagah, the application of the laws of puberty to the artistic age continued consistently until the 1920s, but this process was somewhat limited during the Soviet era. This can be explained mainly by the fact that the science of balagah arose primarily through the study of the meanings of the Quran and the text of hadiths, through which the creators of the Eastern Islamic world followed the path of artistic interpretation of these two sacred sources in their works. Therefore, the approach from the point of view of balagah in the study of works of art was not considered in a general conceptual way at that time.

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 21, 2019 No. PD-5850 «On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language», No. PD-2995 of May 24, 2017 «On measures to further improve the system of preservation, research and promotion of ancient written sources», No. PD-3271 of September 13, 2017 «On a comprehensive program of measures to develop the system of publishing and distribution of book products, increase and promote the culture of reading and reading», resolutions No. PD-4865 of October 19, 2020 «On the wide celebration of the 580th anniversary of the birth of the great poet and thinker Alisher Navoi», order of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated February 16, 2018 No.124-F «On holding an international conference on «Actual issues of international study and promotion of Uzbek classical and modern literature» and this dissertation research serves to a certain extent in the implementation of the tasks set out in other regulations related to this activity.

However, these scholars haven't covered the issues of balagah. Attempts to study the first epic of «Khamsa» in the context of balagah can be seen in some articles by A. Kozikhodjaev and scientific research conducted by U. Juraqulov³.

Relevance of the dissertation research with the plans of the scientific research works of the higher education. The dissertation was completed within the framework of fundamental research of the Faculty of Uzbek Philology of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The aim of the research work is the study of the poetics of "Hayratul abror" by universal rules of balagah. Thus, mainly the rules belonging to the semantic and descriptive section of poetry have been studied as universal rules.

The tasks of the research work: To work on the need to rely on the same support in the poetic perception of the fact that the text «Khayratul abror» was wounded in full accordance with the principles of balagah;

A scientific examination of the fact that the epic is based on sidq phenomenon, which is the basis for its creation;

Proving the type of truth and figurative principles on the basis of the sidq phenomenon in the epic;

The role of inherent universal balagah principles in the description of the image of time and space as an attribute of the author.

The object of the research work is «Khayratul abror» – Alisher Navoi's compositional epic of «Khamsa».

The subject of the research work is the study of the poetics of «Khayratul abror» through the universal principles of balagah. At the same time, the rules belonging to the semantic and descriptive section of balagah have been studied as universal principles.

Methods of the research. The dissertation has employed systematic-structural, classification and textual and spiritual research methods.

Scientific novelty of the research work is as follows:

Alisher Navoi's familiarity with scientific features of the science of balagah, his received education from a number of scientists of his time, his creative activity, such as the reflection of the laws and rules of this science in his literary works have been identified;

фаолиятига оид XV–XIX асрларда яратилган форс-тожик манбалари (қиёсий-типологик, текстологик таҳлил): филол.фан.д-ри ... дисс. – Т., 1998; шу муаллиф. Алишер Навоий ақидалари. – Т., Navoiy universiteti, 2018; Жабборов Н. Тўрт арикнинг шарбати надир // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2004, 19 март; ўша муаллиф. «Хамса»нинг калити // Тафаккур, 2011. – №1; Зоҳидов Р. Тарбия ва гўзаллик илми // Шарқ юлдузи, 2010. – №5; Эркинов А.С. Алишер Навоий «Хамса»си талқинининг XV–XX аср манбалари. Филол.фан. д-ри ... дисс. – Т., 1998; Муллаҳўжаева К. «Сўзни жаҳон баҳрида дурдона бил...» // Бадиий уммон қатралари. – Т., ВАОЗ, 2015; Фафоров Н. Навоий «Хамса»сида сўфийлар тимсоли: Филол.фан.номз... дисс. – Т., 1999; Юсупова Д. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. Алишер Навоий даври. – Т., Akademnashr, 2013; Давлатов О. Алишер Навоий шеърлятида Куръон оятлари ва ҳадисларнинг бадиий талқини: Филол.фан. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2017.

³ Козихўжаев А. «Бўлмаса иймон била кетмак иши...» // «Алишер Навоий ва XXI аср» мавзуидаги Республика илмий-назарий анжумани материаллари. Т., Tamaddun, 2016; ўша муаллиф. «Жисм уйи чунким эрур фоний...» // Қўлзма мақола; Жўрақулов У. Алишер Навоий «Хамса»сида хронотоп поэтикаси: Филол.фан. д-ри (DSc) ... дисс. – Т., 2017; ўша муаллиф. Адабиёт назариясида таянч объект масаласи / Назарий поэтика масалалари. – Т., Фафур Фулом, 2015.

The relationship between the message and its narrator, the concept of sidq, the realities and factors that provided it are identified based on the epic "Hayratul abror". Moreover, the importance of the above mentioned elements broadly in the full and original transmission of the meaning of the epic has been broadly discussed;

the play proves the importance of the problem of truth and metaphor in ensuring the balagah of the work, which is a general law of the descriptive section of the science of balagah, has been provided by the author;

In determining the scale potential of the author's poetic, ethical and aesthetic thinking, it is based on the fact that the universal rules of balagah, such as sidq, conformity, iyjoz, itnob served as a theoretical basis.

Practical results of the research work consist of the followings:

The study focuses on the fact that in the classical period of Uzbek literature, the Science of balagah served as a theoretical basis for the creation of world-class works of art;

The question of the importance of the universal rules of balagah in the creation of the epic «Khayratul abror» has been consistently studied;

The centrality the author bases the work on and his poetic level have been investigated in the study of the literary text;

in a unique, objective and scientific approach to the description of the event, time and space, the rules of maturity allow the author to rely on the most appropriate and accurate scientific basis;

it has been scientifically researched that the universal principles of balagah are the basis for turning a work of art into the most mature text within the scope of human possibility.

Authenticity of the research results. The dissertation is based on the views of local and foreign literary critics, the accuracy of the problem, the scientific orientation of research methods, the appropriate use of scientific and theoretical sources, structural analysis, scientific research and the application of conclusions in practice.

Scientific and practical value of the research. Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results is determined by the fact that it can be used in literary theory, history of classical literature, history of world literature, Navoi studies, research in genre typology, study of the rules of pure artistic elements such as composition, plot, artistic interpretation. Scientific analyzes, theoretical rules, objective opinions, conclusions presented in the dissertation can serve as a source for scientific work on text research.

The practical significance of the results of the research in the preparation of textbooks, manuals, teaching materials for such disciplines and courses as «Theory of Literature», «The Science of Balagah», «Navoi Studies» for universities, academic lyceums and specialized schools in the humanities, the formation of the theoretical basis of specialties serve as a practical tool.

Implementation of the research results. The obtained scientific results have been applied in the following works:

the study of the historical traditions of literature on the basis of the principles of balagah; a systematic analysis of the Science of truth and metaphor underlying the work of art and its providing factors; A unique traditional approach to the study of classical literature was used in the fundamental project «Study of the history of Karakalpak folklore and literature» number FA-F-005, conducted at the Karakalpak Research Institute of Humanities, Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan in 2017-2020 (Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan 7 June in 2021 year, Reference No. 17 / 01-142). As a result of the application of scientific conclusions, the fundamental project has been enriched with traditional scientific views on literary theory that have been formed over the centuries;

the reflection in the text of a work of art of universal principles that play an important role in classical poetics; the poetic significance of the factor of conformity to reality; the attention and function of the issues of truth and metaphor in the literary text; Scientific conclusions such as the use of our national and classical literary heritage in the study of literary theory, in particular, the study of Alisher Navoi's works were used in reporting meetings of the Council of Literary Criticism and Literary Criticism of the Writers' Union of Uzbekistan, clubs, literary evenings digital reference (reference Writers' Union of Uzbekistan in 20 May 2021, No. 09-32/12). The scientific conclusions of the dissertation are also important for the analysis and research of contemporary literary works.

Approbation of the research results. The results of the study were discussed at 8 international, 4 national scientific-theoretical and scientific-practical conferences.

Publication of the research results. A total of 18 scientific papers on the topic of the dissertation were published. 6 of them were published in scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission under the Ministry of Education of the Republic of Uzbekistan for doctoral dissertations. 1 papers were published in international scientific journals. The rest 5 publications were printed in local scientific journals.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters, a conclusion, a list of references and an appendix. The volume covers 160 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction of the research describes the relevance of the topic, the goals and objectives of the research, the object and subject, its relevance to the priorities of science and technology, the scientific novelty and practical results of the research, the scientific and practical significance of the results, the implementation of research results. and the information on the components of the dissertation.

The first chapter of the dissertation, entitled «**Balagah as a scientific and theoretical basis of Uzbek classical poetry**» consists of three chapters. The first chapter examines the issues of «**Balagah: history, representatives and attitudes to Uzbek classical poetry**».

Mankind's need to know and understand is a phenomenon that has been ongoing since the appearance of the first man. While it was first reflected in a true and complete understanding of the meaning and purpose of the heavenly books, it later shifted to understanding the various texts that are the product of human creation. This process, which in the early stages was somewhat scattered, in a general form with no specific criteria, later became an independent science when clear criteria and rules were developed.

Before becoming an independent form of science, some principles of balagah were already present in examples of folk oral art, as well as in the speech of creators and orators. Later, «Sciences such as tashbeeh, metaphor, allegory, presentation, takheer, which were accepted as the term of balagah, have always existed and been used in every language»⁴.

After the revelation of the Quran in the early days of Islam, special attention was paid to Arabic, the meanings, and complex aspects of the Quran in the works created on the basis of attempts to understand its meanings more accurately and comprehensively. One can observe the gradual approach necessary for the formation of balagah as an independent Science. In particular, Abu Uthman al-Jahiz (d. 255 AH) put forward the idea that the sciences of maoniy and bayan (which were the basic branches of the Science of balagah) were the basis for the reception of the text. In the works «Bayan and Tabyin» and «Nazmul Quran» he expressed a number of Sciences related to the study of the text, such as narration, eloquence, balagah.

The period of formation of this Science as an independent field dates back to the XII-XIV centuries. One of the scholars who lived and worked during this period was Abu Yaqub Yusuf ibn Abu Bakr ibn Muhammad ibn Ali Sirojiddin Khorezmi (1167 - 1229), known as Sakkoki. He devoted quite large amount of time studying the works on the Science of text at the time. As a result of exploring their classification, research, analysis and interpretation, as well as personal perception and thinking he created his own independent work «Miftahul ulum». With this work, the author upgraded his scientific research in the field to a new level. «Miftahul ulum» contains scientific and theoretical information on sarf, ishtikak, sermons, nahw, maoniy, narration, badī, had, istidlal, aruz, rhyme, i'j'ozul

⁴ Kılıç, Hulûsî. Belâgat, DİA. TDV. Yayımları, İstanbul 1992, V, 380-381.

Quran – a total of twelve disciplines⁵. According to Sakkoki, it will be sufficient to rely on the disciplines listed above in order to fully comprehend all the features of the text.

The most notable of the works created in the study of «Miftoh» is «Talhisul Miftoh» by Jalaliddin Muhammad ibn Abdurahman (d. 1338), known as Khatib Qazvini. In the introduction to the book, the author evaluates balagah and related sciences as the most important sciences, revealing the secrets of the text, showing the accuracy and opportunities of language, discovering the method of iyjoz⁶. In this way, balagah became an independent science with a fully formed scientific basis, clearly defined concepts and rules, clearly differentiated according to its specific principles.

The first work on balagah in the Turkish language was created in Samarkand during the reign of Mirzo Ulugbek. This work of Sheikh Ahmad ibn Khudoydod Tarazi is called «Fununul balagah» and is somewhat close to Sakkoki's «Miftohul ulum» in terms of scientific issues, their classification, coverage, scientific and creative approach to each issue. His unique classification of poetic genres, his study of the scientific rules of composition, his independent scientific views on the characteristics of genres are the first innovations of the author in the science of balagah⁷. However, there is no debate in this play about the rules of maoniy and narration, which are the main sections of balagah.

The second chapter of the first chapter is entitled «**General Classification and Specifics of Adolescent Science**».

Balagah theorists have paid special attention to the inclusion of all features of the text in the classification of concepts and rules related to this science, as well as the development of universal rules related to all texts. At the same time, it is observed that the Sciences, rules, and parts and sections are developed in a sequential sequence, in a specific form that is the basis, complements and requires one for the other. In the classification of all the rules studied in the science of balagah, in our opinion, the following three theoretical directions are taken as a basis: 1. Universal rules related to the general linguistic components of the text; 2. Universal rules in the semantic-structural and comparative spheres of the text; 3. Special rules of aesthetic and emotional nature.

Balagah theorists in their study of the linguistic components have taken as their basis the structure of any text from sentences, sentences from words, words from letters. The rules in this section begin with a study of the sounds that are the smallest component of the text. The eloquent part, which is considered to be the foundation of the science of balagah, first of all requires that the word structure and the words concentrated in the sentence be free from any defects. Words and phrases are recognized as suitable material that can serve for the maturity of the text only if they are primarily formally and structurally free of any defects.

أبي يعقوب يوسف بن أبي بكر بن محمد السكاكي. مفتاح العلوم. القاهرة. المكتبة توفيقية.⁵

القزويني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد. تلخيص المفتاح. بيروت. العصرية المكتبة. ٢٠١٤م. ص ٣٧.⁶

⁷ Шайх Ахмад ибн Худойдод Тарозий. Фунуну-л-балога («Балогат илмлари»). – Т., Хази́на, 1996. – Р.31.

Scholars have spoken of balagah and the «maturity of speech» as «conveying the great meaning in clear and unambiguous terms»⁸, «the eloquence of the word in accordance with space and time»⁹, «the eloquence of the harmonious word to the required situation»¹⁰, have given such definitions. In our opinion, it would be correct to rely on the scientific view of scientists in the form of «a science that encompasses the rules of balagah, including science, methods and factors»¹¹. The definition of balagah, which is recognized by most scholars and encompasses the essence of this science, is «Balagah is the eloquence of the speech»¹².

Based on the situation of the muhatap, the mutakallim determines how he should express his opinion. The state of the muhatap is the basis for the speech of the mutakallim. It is necessary to take into account space, time and other conditions in expressing the purpose, to adapt it to the mind of the muhatap in conveying the idea, to point to several meanings at once, to express a single purpose by pointing to several meanings. From this point of view, the status of the muhatap and the need for the mutakallim to adapt his speech to this state are worthy of attention.

The rules of the narrative section, such as analogy, allegory, allusion, and metaphor in the debate between truth and figuration, are aimed at serving the same purpose of the mutakallim. In a text that is fully based on the rules of eloquence and follows all the rules of language related to the construction of words, sentences and phrases, the meaning and purpose conveyed by the mutakallim is conveyed to the muhatap through the rules of narrative science.

The rules of *badī* are seen as additional elements that can be felt in some texts. For this reason, it is observed that in the works of Jahiz, Jurjani and Zamakhshari the rules of *badī* are not given a special place or the criteria are not classified accordingly. At the same time, the rules of this section are characterized by the absence of internal specific laws, such as sequence, one-to-one, complementary, gradual.

The third chapter of the first chapter is entitled «The role of balagah in the work of Alisher Navoi», which focuses on the attitude to this science in the XV century, its attention in the traditional education system. Scientists from the school of Balagah in Movarounnahr and Khorasan have been linked to Navoi in a series. It has been analyzed that the laws of balagah serve as a theoretical basis for the author's high and universal works of art.

In the 15th century, Navoi's works such as «Kashshof», «Miftahul ulum», «Talhisul «Miftoh» and «Izoh» were very popular. There have also been commentaries on the above books for the purpose of scientific research on the theory of balagah and its proper transmission to the reader of his time. In particular, the commentary of the scholar Sa'duddin Taftazani on Qazvini's «Talhis» allowed for a more precise explanation of the rules of the theory of

علي الجارم، مصطفى أمين. البلاغة الواضحة. كراشي. مكتبة البشري. ٢٠١٠ م. ص. ٨.

⁹ Bulut, Ali. *Belâgat terimleri sözlüğü*. İstanbul, 2015. P. 42.

¹⁰ Рустамий С. Ўрта асрлар ислом балоғат илмида тилшуносликка оид қарашлар. The dissertation for the degree of Doctor of Philology. On the right of the manuscript. UDK: 297.81 R-94. T.: 2018. P. 25.

القزويني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد. الايضاح في علوم البلاغة. بيروت. دار الكتب العلمية. ٢٠٠٣ م. ص. ٤.

¹² القزويني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد. الايضاح في علوم البلاغة. بيروت. دار الكتب العلمية. ٢٠٠٣ م. ص. ٤.

balagah on the basis of his own works. Sayyid Sharif Jurjani (1339-1413), who was a direct contemporary and colleague of Taftazani, lived in Samarkand for many years and wrote and taught a number of pamphlets on balagah. Navoi noted that Navoi's Samarkand teacher, Khoja Jaloliddin Fazlullah Abulays Samarkandi (1386–1469), was a student of Sharif Jurjani and had written a license to teach him several sciences¹³. Fazlullah Samarkandi is one of the teachers of Navoi who had a great influence on Samarkand during his education and in his life and work in general. In our opinion, the series of master-apprenticeship of Navoi in mastering the science of balagah goes back to Sayyid Sharif Jurjani through Fazlullah Abulays Samarkand.

Navoi's thorough study of the theory of balagah dates back to this period¹⁴. Some of his literary-aesthetic views of that period, his scientific approach to identifying and defining the poetic features of a literary text, provide the basis for such a conclusion.

Another aspect that clarifies Navoi's attitude to the science of balagah is the use of a number of scientific terms related to the science of balagah in his works. We see that dozens of terms in the works of Alisher Navoi, such as «Talkhis», «Miftoh», «itnaab», «iyjoz», «maoniy», «bayan», «fasohat», «majoz» are limited to lexical meanings. Such an approach may sometimes not be sufficient to understand the author's point of view. In our opinion, it should be borne in mind that each word used in Navoi's works in such places has a specific meaning and serves to express a certain aspect of the author's general Science. The following byte is a good example of our idea:

Band etibtur jadal ahli ishin ishkol, andoq,
Kim ne miftoh anga sud qilur, ne talxis¹⁵.

«Miftoh» in the byte is «key, open» in the dictionary; «Talxis» is interpreted as «sorting, summarizing»¹⁶. The meaning of the word «Miftoh» in the form of «The book «Miftohul ulum»¹⁷ by the Khorezm scholar Yusuf as-Sakkoki, which contains the rules of the Arabic language» brings the reader closer to the truth. In a number of articles, A. Kazikhodjaev, a literary critic who has studied Navoi's work from the point of view of balagah, notes that such an approach has an objective significance in the recipe of this verse¹⁸.

In Navoi's works there are many terms, rules of creative science, the author's creative approach to them. The creation of the work «Khamsa», which is a unique phenomenon in world civilization, and the fact that it is still the ijoz of poetic thinking of mankind, testifies to the author's great admiration for the status of the author. This makes it necessary to study this work on the basis of the rules of balagah. In particular, the semantic-structural basis of the Khamsa genre, the

¹³ Навоий Алишер. Мажолис ун-нафоис. 20 volumes. Volume 13. – Т., Фан, 1997.

¹⁴ Абдуллаев В. Навоий Самарқандда. Т., Билим жамияти, 1967. – Р. 11.

¹⁵ Алишер Навоий. 20 volumes. Volume 1. Бадойиъ ул-бидоя. – Т., Фан, 1987. – Р. 249.

¹⁶ Навоий асарлари луғати. Алишер Навоий асарларининг ўн беш томлигига илова. Т., Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – Р. 394.

¹⁷ Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 volumes. Volume 2. – Т., Фан, 1983. Р. 310-311.

¹⁸ Қозихўжаев А. «Жисм уйи чунким эрур фоний...» / Manuscript.

compositional pattern that unites the five epics, and the poetic map «Khayratul abror» show deep and new aspects in the context of the science of balagah.

The second chapter is entitled «**The place and task of the theoretical principles of balagah in Khayratul abror**». In its first chapter, «**Principles of balagah in the general structure of Khayratul abror**» has been studied.

The perfect expression of meaning in the text, the full reflection of the science of mutakallim and the complex movement of each element in the general structure of the text to perform this task perfectly creates a systematic programming in the text. To do this, each component of the text must be based on the principle of «eloquence – muqtaza-e-haal – idea of mutabiq».

The general science of mutakallim in the text is reflected in each component of the text - chapters and sections, bytes and verses. Although each verse serves to express certain partial meanings in a separate form, the text as a whole and as a whole is considered to be the units that fully express the overall composition. It should be noted that the first verse, which is the basis of the text, has a special place here. The following first line and main byte are analyzed in the study:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rishtagha chekti necha durri yatiym.¹⁹

The first line of the text «Khayratul abror» – the main byte, the spiritual grouping of the bytes, the first chapter and the corresponding chapters, as well as the character that expresses or points to the general science of the author, serves as a comprehensive basis for the composition of the work.

Basmala Navoi is distinguished by the first byte, the first chapter, the first epic in «Khamsa» and the general compositional character for the whole «Khamsa». At the same time, it is observed that the author's theoretical approach is based on one of the methods of expression of speech in balagah – i'jāz. According to the science of balagah, i'jāz mutakallim implies that the vast and comprehensive meanings in the general Science are fully expressed in a compact, concise, and short form with as few words as possible in the sentence.²⁰ From this point of view, Navoi's «Khamsa» covers a wide range of topics, from «creation» to worldly life (birth, life and death), as well as subsequent events (resurrection, doomsday, criterion, pulsation), heaven, hell, etc.). It is observed that the author considers the first line of the work – the publication – as such a «system» in the first place. The depiction of a great reality in a single sentence is a phenomenon of the status of ijoz beyond the reach of humanity. This universal sentence allows to start the text, to demonstrate the highest ethical and aesthetic peak, to follow the existing traditions, to point to the general science of the work, to be more precise, to reflect it comprehensively and to build the work on this basis.

The first stanza of the epic is perfectly completed as iyjāz. The main byte, on the other hand, appears in the form of an itnaab, which directly expresses the author's point of view. The first chapter is a commentary on these two verses. The first chapter itself has a compositional completeness and can serve as an i'jāz for «Khayratul abror» and «Khamsa».

عليشيرنوايي. خمسة. حيرت الابرار. علمي تنقيدي متن. تاشكيننت. فن. ۱۹۷۰. ب.۳.¹⁹
القزويني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد. تلخيص المفتاح. بيروت. العصرية المكتبة. ۲۰۱۴م. ص. ۲۰۱۹.²⁰

The second chapter of the chapter examines «**The principle of universal reflection of historical reality in the play: the question of truth and figuration**».

The main issue to be addressed in this chapter is the original source of the events that served as material for the epic «Khayratul abrор». The realities on which the author relies are classified as material. Theoretical rules of balagah have been studied in their transition to the poetic sphere.

In our opinion, the study of «Khayratul abrор» in terms of the fact that it is an example of higher realism, rather than romanticism, as noted in some studies, is a purely scientific and objective approach. The main themes and events in the epic, the characters and images, the motifs and details provide ample basis for such a conclusion. In the science of balagah, the first, the most essential, and basic requirement is that the sentence reflect the correspondence between reality and the message²¹.

The attitude of the person presenting the text to the message he or she is conveying, and how relevant the message is to reality, provides a solid foundation for the full expression of the purpose. This rule is one of the common issues recognized by all adult scientists. The transmission of accurate information through speech – sidq – implies two features:

I. The relevance of the message being conveyed.

II. The message conveyed must be in accordance with the firm confidence of the sender.

Every thought in a story is definitely based on the very essence of a verse or some aspect of its meaning. The verses also contain hadiths that serve to explain the meanings, as well as doctrinal and fiqh rulings, and the instructions and recommendations of spiritual teachers. They served to express in the context of the work that the author's poetic observations were based on solid foundations.

The main feature of fiction is characterized by the poetic expression of reality in a figurative way. No matter how great sidq is, its reflection in the context of a literary text is not such a great event. The most important issue here is the extent to which the author was able to poetically interpret the life-historical reality based on truth. If a text conveys only the truth based on sincerity, it does not deserve to be considered a mature work of art. It can only be of a scientific nature. «Khayratul abrор» is a pure work of art with the perfect expression of sincerity mentioned above. The main potential of the author in the play is seen in the ability to bring pure historical-life reality to a poetic scale, to express it in a literary text with mature artistic skill.

The purpose of depicting a real historical reality in a work of art is not limited to providing information. In this case, the real reality takes on a figurative character as it moves to the artistic scale. This principle is the most important factor in poetic creativity for the universal function of real historical reality. The study of some of the real historical events described in «Khayratul abrор» in this way plays a key role in understanding the universal nature of the work.

القزويني الخطيب جلال الدين عبد الرحمن بن محمد. تلخيص المفتاح. بيروت. العصرية المكتبة. ٢٠١٤م. ص ٤٨. ²¹

The first chapter of the third chapter, entitled «**Reflection of the rules of balagah in the system of the work and the system of stories**» focuses on the fact that the combination of two contradictory aspects of a stable and holistic system – harmony – is a key factor in image, character and portrait maturity.

The general plot of the epic was formed by the long and dangerous path of man. In the stories cited between the articles, the events that took place in the lives of several historical figures in real life are cited as practical examples. The main factor that connects this general plot line is the abror-human path and the endless wonder motive encountered along this path.

The stories in the epic are equally important as a whole. In all the stories, at least two characters – mutakallim and muhatap – lead the relationship. The discourse between them is gradually improving in the rhythm of appearance and content. In all of the stories, the events have a sharp turning point for the reader. This point leads to a completely unexpected ending to the seemingly simple and ordinary course of events. In the end, the most important aspect of the abror-man's «journey» is amazement.

In the story attached to the first collection of articles, the sad state of sheikh Boyazid Bistomi and the fact that the student asked him a question seem to be the usual discourse, but after the sheikh's answer, a great deal of emphasis is placed on the motive of true astonishment. This amazement rises to its culmination point after the student's second question. The sheikh expresses the reason for «sorrow» in the ijthihad method, which is the most complete and reasonable answer for the muhatap. The author informs about the high status of the sheikh, according to muqtazah, in connection with the question of the student. If we look at the current reality from the point of view of the student, the status of the sheikh is «at the height of the sky». The heavens are also places to step for him.

K-ey falak avjida xiroming sening,
Arsh fazosi uza goming sening.
Ko'nglungga ne ishdin ekin bu taab,
Bu taabingg'a ne ish erkin sabab²².

The sheer number of people in the world mentioned in the sheikh's response in the story, but its isolation from man, also creates a peculiar harmony. Every question raised during the discourse is of a very mature, seemingly very relevant significance. The answer must not only fully reflect the muqtaza-e-zahir, but also fully cover the muqtaza-e-haal, which is the original truth of each case. Apparently, the murid's comment is reasonable. But the sheikh's answer is balagah enough to leave no other opinion. «Men, dog'i yuz ming meni sargashtadek, / Ashki bog'ir qonig'a og'ushtadek, Bo'lmasa iymon bila ketmak ishi, / Anglaki, oni desa bo'lmas kishi»²³. This answer, which caused the sheikh's grief, is presented as the most appropriate solution both for the murid in the story and for the abror who embarked on a great «journey» to fulfill his mission, as well as for the reader of the epic. The chain of adaptation that ensures the balagah of the text occupies an

عليشير نوایی. خمسة. حیرت الابرار. علمی تنقیدی متن. تاشکینت. فن. ۱۹۷۰. ب. ۲۶. ۲۲
عليشير نوایی. خمسة. حیرت الابرار. علمی تنقیدی متن. تاشکینت. فن. ۱۹۷۰. ب. ۲۶. ۲۳

integral and stable relationship in the event, between the protagonists, as well as between the author and the reader.

It can be observed that each of the stories in the epic is built on the theoretical foundation in the science of balagah. The absence of the Kabah in the presence of Ibrahim, who had reached the harem after fourteen years of wandering; an ordinary old woman suing and defeating the king; the superiority of the third old man over the famous Hotam in the chapter on generosity and blessing; Noshiravon's belief in narcissus in the garden of modesty; Ayyub khalaf puts the unfortunate thief on the path of salt; Zaynul-obidin's reprimand of the infallible; In the case of Khoja Muhammad Porso and his son Hoja Abu Nasr's approach to the answer to the prayer, it can be seen that the nature of harmony in expressing great astonishment was even more evident.

The poetic image and the embodiment of its inner and outer appearance in the stories of «Khayratul abror» form a significant part of the epic. For the specific position of the author in this matter, the rules of balagah serve as a solid theoretical basis. When the images in the work are classified according to certain typological features, it is clear that their internal and external appearance occupies a leading position in the author's general concept.

The images in the epic can be conditionally classified as detail images, characters and fictional images. Most of the main images have a certain reality and are connected to reality through metaphors. There is a need to consider separately the analysis of some of the images that play an important role in the epic and serve to reveal the central concept of the author.

The characters in the epic can be studied in the form of real historical figures as well as typical images. The artistic image at the beginning of this line is undoubtedly the image of our Prophet Muhammad (peace and blessings of Allaah be upon him). In the text, he serves as the main role model for the abror, who set out on a great «journey» for the purpose of «self-identity». The high maturity of the work presents this status for the abror-man in the form of «uswatun hasanah». This is the highest point of the sample-pattern-model, which ensures the absolute balagah of the work.

The typical images presented in the play as alternatives to real historical figures or presented in a different way are the typical images of those who express the author's comparative-critical observations, mainly those who have strayed from the path of abror. This phenomenon can be clearly seen in Chapter XXVIII of «Khayratul abror». The titles of the works are small generalized texts that fully express the general content of the chapter in i'jāz way, reflect the content of the issues in the chapter, as well as clearly show the parts of the chapter. If there is any subjective error in the title reception, the assimilation of the content of the chapter will proceed on the same basis. Accordingly, there is a need to objectively clarify what the issues raised in the content of this chapter are. As the title suggests, this chapter consists of two parts. The first part deals with the «riyoyi xirqa po'shlar suluki» and the second part deals with «haqiqiy bodano'shlar ravishi». The main theme of the chapter is the revelation before Allah through the harmonization of the two opposing poles. As we saw in the previous chapter, the concept of mutabiq

in balagah serves as a theoretical basis for a poetic text. The union of these two opposites is necessary to see the problem raised in the chapter from a rooftop and a holistic perspective. The poetic expression of the most important factors for the abror-man journey, which is the main theme of the epic, always acquires a gradual perfection in the text from adna to a'laa.

According to the method of the divine program in the status of ijoz, the fact that the two opposites have a negative character – adna – is mentioned before. The positive (excellent) is given second or last because it expresses the author's point of view and is an objective point of view, indicating a judgment and conclusion. It is observed that «Khayratul abror» relied on the same style to convey mutabiq in different places. Ignoring this feature in the artistic perception of the text can only lead to a one-sided and subjective conclusion.

The fourth chapter examines the «**Balagah of artistic imagery and expression in «Khayratul abror»**». The first chapter is entitled «**Peculiarities of the image of the event, situation, situation, time and space**», which analyzes the role of the muhatap in conveying the reality of the epic to the audience. In this case, the author's own image principle leads in the description of the event, situation, situation and time-space in different parts of the epic. The specific contribution of the rules of balagah to the image of the event, situation, situation, time and space serves to ensure the perfection of the work.

The fifth stanza of the epic – Chapter XI in «Description of the night of Me'raj ...» clearly shows the author's image. There is no doubt that the image of the night of Me'raj is a very complex reality for both the mutakallim and the muhatap. It is no exaggeration to say that the image of time and space in it is the most complex. The author's line «Aql bu mansubada hayron o'lub...» is a vivid example of this.

In addition to the title, some bytes of the chapter also serve as cover bytes for the general content of that section. Such bytes usually occur at the beginning of a chapter or certain parts of a chapter. In this chapter, the generalizing byte is expressed as follows:

Bir kecha zulmatqa qolib koinot,
Mehr nihon, o'ylaki, aynul hayot²⁴.

The byte emphasizes that on the night of the ascension, not the Earth, but the entire universe remained in darkness. As stated in the byte, it is argued that the fact that the whole being remains in darkness for a period of time is unfounded according to the real mental sciences. Darkness is an event that is reflected astronomically not in the whole universe, but in certain regions of it. A poetic text differs from others in its ability to express in a poetic way a reality that cannot be expressed in other texts. However, the fact that the meaning of the text does not express the truth itself or any alternative to it as a metaphor is not considered a poetic possibility.

Accordingly, it is appropriate to move on to the stage of understanding the words in this byte as a specific alternative to reality. The figurative significance of

²⁴ عیشیرنواپی، خمسہ، حیرت الابرار، علمی تنقیدی متن، تاشکینت، فن، ۱۹۷۰، ب. ۲۶.

the sun is related to its resemblance to the eye of life. At this point, the author reflects the most accurate feature of the eye in the Sun, which at a glance is much more difficult to place in the perception of the muhatap. At the same time, the author relies on the main source that defines the concept of sidq – the Quran. In several places in the Quran, we find the phenomenon of the eye closing and opening once²⁵. This serves not only to express the usual biological feature, but also to express a particular time in the Divine text. «Torfatul ayn» (closing and opening of the eye once) is considered as the smallest measure of time. The Science of ‘moment in the blink of an eye’ is important for the byte we are studying. Without taking into account the essence of this Science, it becomes impossible not only to understand the byte, but also to objectively understand the aspects of reality, situation, situation and time-space in the chapter, even the author's purpose.

Finally, the author suggests that the Sun was hidden, that the universe was plunged into darkness, first by figuratively resembling the Sun, and then by giving it the most accurate description of the eye conveys in a unique way what happened in the ascension in the blink of an eye. This time is so great that no one in the whole universe even notices its passing. Finally, the author's point in the byte is as follows: One night the Sun, which was considered the eye of life, became nihon, the cause of which was «torfatul ayn». During this time, the universe remained in darkness and the event of doom took place.

If each byte is studied in the same way, we will see that the reality of the epic seems at first glance to be far from the truth, but is based on solid, clear theoretical rules.

The analysis of the features of the epic as a whole and as a solid text in the chapter entitled «**The basics of the principle of interpretation of the «general text», «inner text» and «subtext» in the process of artistic expression**» shows the consistent ethnographic nature of the «general text». This saga plays an important role in the formation of the «inner text». The poetic features of the «inner text» reveal the author's interpretation of the «subtext».

The events of the saga take place in three worlds. The main protagonist of the epic – the trajectory of action in the «middle world» after the promise on the day of the «abror-man» is the reality of the work. The universal verse, which embodies the scale of this phenomenon, constitutes the «general text» of the work. This sentence, which contains the general text of the work, is quoted as the first byte of the epic.

A true work of art is manifested in the perspective of these three realities. The original goal and task of the creator is to create a poetic work as a result of understanding these three realities. In Navoi's interpretation, the basmala represents not only the opening verse of the Quran, but also the whole system of the three realities mentioned above – the constitution, as well as the general context of the epic.

²⁵ See Surat an-Naml, verse 40, and Surat al-Qamar, verse 50.

All the parts that make up the internal text of «Khayratul abror» have the status of an essential message in terms of expressing the purpose of the mutakallim. The inner text of the work, according to the muqtaza-e-zahir, helps the muhatap to understand some meaning or layers of meaning. The underlying interpretation, on the other hand, indicates the meaning that is the main goal, regardless of several poetic meanings.

«Khayratul abror» as an invaluable example of creativity on the stage of world artistic thought, once again demonstrates that it is a universal source that reflects the author's literary-aesthetic views, scientific and theoretical observations about a true work of art.

CONCLUSION

1. The science of balagah has been in a certain form of attention in various historical periods since the first heavenly text was revealed to mankind. The scientific study of the laws of balagah flourished in the centuries BC, when unique patterns of human intelligence and thinking were created. Initially, such views were studied on the basis of such disciplines as philosophy, logic, rhetoric, linguistics, and later began to be actively used in poetics.

2. Badriddin ibn Malik, Abdurahman Qazvini, Saduddin Taftazani were the successors of one of the great theorists of balagah – the school of Sakkoki. Representatives of this school had a great influence on the formation of the Alisher Navoi phenomenon. Balagah lessons of this scientific school reached Navoi through Taftazani – Sayyid Sharif Jurjani – Fazlullah Samarkandi.

3. The first factor that ensures the maturity of «Khayratul abror» in a complete and systematic way is when it relies perfectly on the basis of sidq. The reality of the work, from pre-creation to the «first creation», the creation of being and man, the events in the «middle world», as well as emotional, mental and observational information, including the afterlife, which is heavily relied on «divine message» . While the general plot of the work is a poetic interpretation of the reality of the «divine message» as a whole in the «previous world», it is based on the real historical reality, which is confirmed and accepted by many in his «journey» across the chronotope of the «middle world».

4. In the work, there are some complex aspects that are difficult to instill in the mind of the muhatap. The presence of the sun, the pilgrimage to the Ka'bah, the uninhabited state of the world, and the shyness of man from a plant may seem to be incompatible with the imagination at first glance. In describing and expressing such extremely complex processes, the author effectively used the rule of metaphorical reflection of truth in the science of balagah. This is another important aspect of the balagah of the work.

5. The subject and the general plot of the epic are embodied in the edition quoted from the Quran as the first verse. The fact that the text realizes the chronotope of the «three worlds», that the author meant this science in the first verse, and that this universal chronotope fully covers all the levels created for man, shows that the reality of the work has a scale. Importantly, the author was able to

give a complete chronotope within a single work, based on a certain theoretical rule in the poetic reflection of this vast and scale-based meaning – the law of i'jāzin the science of balagah.

6. From the first verse of the epic, the author's method of expression goes first to the general representation of the scale-meaning, and then to its full and detailed expression. In this case, in addition to the ijtiḥād, the methods of musawat and itnaabwere widely used to convey a specific message to the muḥatap. In the chapters and parts of the work there is a constant repetition of the chain «iyjāz – itnaab – musawat». Applying this method allows you to gradually lead the muḥatap to the essence of the expressed reality. This theoretical basis and methodological method chosen by the author served as the most optimal means of revealing the boundless layers of meaning of the work.

7. In describing and expressing an event, time and space, the author always prefers a personal-subjective approach to the reality of the «divine message», which is the essence of the science of sidq. In expressing his attitude to an issue, evaluating it, expressing his emotions, the author assumes the position of not only an East- Islamic man, but also a true ideal representative of all mankind. It embodies the clear theoretical and practical laws of the creative personality.

8. The whole text of the epic, from the smallest component to the general composition, forms a single system. The sound, the letter, the syllable, the word, the compound, the phrase, the sentence and its parts, the parts of the joint sentence, the spiritual parts of the chapters, the chapters served to create a holistic system of the general text. Dropping any of these units, or even replacing them, creates a flaw in the author's entire and complete concept. In bringing the author's work to this status, the laws of balagah have played a decisive role as a theoretical basis.

9. The thoughts quoted in several places in the epic served to illustrate the itnaab of author's views in iyjāz style. In the process of artistic perception of the work, reference to other places of the same text or other texts of the author allows to achieve complete objectivity. This aspect, which the author implements through the method of self-interpretation, is of great importance in the correct and complete comprehension of the text.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.02/30.12.2019.FIL.46.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ИНСТИТУТЕ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОРА**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

БОБОЖОНОВ ГУЛОМ ОЗОДОВИЧ

«ХАЙРАТУЛ АБРОР» В КОНТЕКСТЕ ИЛМУЛ БАЛАГА

10.00.07 – Теория литературы

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров РУ за номером B2019.3.PhD/Fil1003.

Диссертация выполнена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Автореферат диссертации размещён на трёх (узбекском, английском, русском (резюме)) языках на веб-странице и в информационно-образовательном портале «Ziynet» www.ziynet.uz.

Научный руководитель:

Журакулов Узок Хайдарович
доктор филологических наук

Официальные оппоненты:

Курунов Дилмурод Хайдаралиевич
доктор филологических наук, профессор

Сувон Мелиев
доктор филологических наук

Ведущая организация:

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Защита диссертации состоится на заседании Научного совета DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 при Институте узбекского языка, литературы и фольклора «__» _____ 2022 года в ____ часов (Адрес: 100047, город Ташкент, переулок Шахрисабз, 5. Тел.: (99871) 233-36-50; факс: (99871) 233-71-44; e-mail:uzlit @uzsci.net).

С диссертацией можно ознакомиться в Основной библиотеке Академии наук Республики Узбекистан.

Адрес: 700170, город Ташкент, у. Зиёлилар, 13. Тел.: (99871)262-74-58.

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2022 года (реестр протокола №__ от «__» _____ 2022 года).

Н.Ф. Каримов
Председатель Научного совета по
присуждению учёных степеней,
д. ф. н., академик

Р. Баракаев
Ученый секретарь Научного совета по
присуждению ученых степеней, к. ф. н.

И.Ч. Хаккулов
Председатель научного семинара при
Научном совете по присуждению
ученых степеней, д. ф. н., профессор.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является комплексное изучение эпоса Алишера Навои «Хайратул аброр» в контексте илмул балага, заключающееся в изучении роли и значения универсальных закономерностей илмул балага в контексте в художественной интерпретации действительности произведения.

Объектом исследования – является исследование роли и значения универсальных законов балагата в художественной интерпретации реальности эпоса Алишера Навои «Хайратул аброр» в контексте балагата.

Научная новизна исследования: Изучены образовательная, научная и творческая деятельность автора «Хайратул аброр», а также традиция наставника-ученика с эволюционной точки зрения, связанная с илмул балага; систематично проанализированы концепция сидк и факторы, обеспечивающие его на основе эпоса «Хайратул аброр»;

обосновано внимание автора, подразумевающего закономерности всеобщей теории – истины и метафизики, которые и обеспечивают зрелость произведения;

научно исследован своеобразный подход автора к поэтике, а также художественному изображению, в которых автор опирается на закономерности илмул балага;

поэтическое, этическое и эстетическое мышление автора научно основано на том, что универсальные правила илмул балага служат теоретической основой при определении масштабного потенциала.

Внедрение результатов исследования. Полученные научные результаты отражены в нижеследующих работах:

В частности, изучение исторических традиций литературоведения на основе илмул балага; концепция истины и метафизики, основанная на художественном произведении, систематический анализ обеспечивающих её факторов; традиционные и своеобразные подходы по изучению классических литературных произведений использовались в рамках фундаментального проекта «Исследование истории каракалпакского фольклора и литературоведения» за №ФА-Ф-005, реализованного в 2017-2020 годах Каракалпакским научно-исследовательским институтом гуманитарных наук Академии наук Республики Узбекистан (справка Каракалпакским научно-исследовательским институтом гуманитарных наук Академии наук Республики Узбекистан за № 17/01-142 от 7 июня 2021 года). В результате применения научных выводов, фундаментальный проект обогащён традиционными научными взглядами по теории литературы, сформированными на протяжении многих веков.

В тексте художественного произведения отражены универсальные закономерности, оказывающие значительную роль в классической поэтике; поэтическое значение фактора соответствия действительности (сидк); своеобразие, функция истины и образных вопросов в художественном тексте; при изучении теории литературы были использованы национальное и классическое литературное наследие, в частности, научные выводы по

изучению творчества Алишера Навои были использованы на отчётных заседаниях Совета литературной критики и литературоведения Союза писателей Узбекистана, литературных вечерах, встречах с творческой молодёжью, а также в деятельности кружков (справка Союза писателей Узбекистана за № 09-32/12 от 20 мая 2021 года). Научные выводы диссертации также представляют особую значимость для анализа и оценки современных литературных произведений.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, выводов, списка использованной литературы и приложения, объем которого составляет 160 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS
I бўлим (I часть; I part)

1. Бобожонов Ғ. Бир жумла балоғати // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2019. № 12. –Б.33-34 (10.00.00 – № 19).
2. Бобожонов Ғ. «Ҳайратул аброр»да «сидқ» концепцияси // Илмий хабарнома (АнДУ). – Андижон, 2020, № 1(45). – Б. 78–85 (10.00.00).
3. Бобожонов Ғ. «Балоғат илми»да «иктибос» // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2020, № 4. – Б. 66 – 71 (10.00.00 – № 3).
4. Бобожонов Ғ. Мумтоз бадий матн балоғатини англашда автоинтерпретацион ёндашувнинг аҳамияти // Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги (электрон журнал). – Тошкент, 28.06.2020.
5. Bobojonov G. The concept of «balagat» and the «balagat» of the sentence // *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. – India. October, 2020. Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13. p. 339 – 345.
6. Бобожонов Ғ. «Ҳайратул аброр»да «балоғат илми» истилоҳлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2020, № 4. – Б.91-95 (10.00.00. №14).
7. Бобожонов Ғ. «Ҳайратул аброр»да бадий сўз жилвалари / «Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб масалалари» мавзуидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Андижон, 2019. – Б.17–20.
8. Бобожонов Ғ. Балоғат илмида гап фасоҳатига оид қоидалар / «Филологиянинг умумназарий масалалари» мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. 2-китоб. – Тошкент, 2020. – Б.44-48.
9. Бобожонов Ғ. Балоғат илмида сўз фасоҳатига оид асосий қоидалар / *I. Uluslararası türkbilim öğrenci kurultayı bildiriler kitabı. Uluslararası Türk Akademisi*. – Nur-Sultan (Kazakhstan), 2021. – S. 290 – 298.
10. Бобожонов Ғ. Навоийнинг балоғат илмидаги устозлари / «Turkiy filologiyaning dolzarb masalalari, nazariya va innovatsion ta’lim texnologiyalari» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. – Nukus, 2021, – B. 475-479.

II бўлим (II часть; II part)

11. Бобожонов Ғ. Балоғат илми ҳақида (Адабиётни ўқитишдаги ўрни) / «Барқарор ривожланишда узлуксиз таълим: муаммо ва ечимлар». Халқаро илмий-амалий анжуман илмий ишлар тўплами. I том. – Чирчиқ, 2019. – Б. 436-439.
12. Бобожонов Ғ. «Ҳайратул аброр»да «воқелик–муаллиф ишончи–матн» мувофиқлиги масаласи / «Филологические науки: состояние, перспективы, новые парадигмы исследований». II Международная научная конференция. Том 2. – Уфа (РФ), РИЦ БашГУ, 2019. – С. 43–53.
13. Bobojonov G. «The principle of perfect sensitivity in Hayrat ul abror» / Is published Online in conference Special Issue ISAE-2020. – Samarkand, 2020. – p.1162-1167.

14. Bobojonov G'. «Ushbu matin hablarni ilkingga tut» / «Alisher Navoiy va XXI asr» mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Toshkent, 2020, – B. 158 – 161.

15. Бобожонов Г. Балоғат илми араб, форс ва туркий олимлар талқинида / «Қиёсий адабиётшунослик: ўтмиши, бугуни, истиқболлари» мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 118-120.

16. Bobojonov G'. Badiiy ijodda «ilohiy xabar» voqeligi / A'zam O'ktam ijodi badiiyati. Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari. – Andijon, 2020. – B. 396-401.

17. Бобожонов Г. «Ҳайратул аброр»да «бароатул истеҳлол» масаласи / «Ўзбекистонда илм-фан ва таълим» мавзусидаги илмий конференция. – Қўқон, 2020. – Б.15–17.

18. Bobojonov G'. Navoiy ijodida soʻz fasohati masalasi / «Alisher Navoiy va XXI asr» mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari (2-kitob). – Toshkent, 2021, – B. 397–401.

Автореферат «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали таҳририятида
таҳрирдан ўтказилди.

Бичими 60×84 1/16, «Times New Roman» гарнитурасида терилган.
Шартли босма табағи 3,0. Адади 40 нусхада.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Кичик босмахонасида чоп этилди.
100047, Тошкент, академик Я. Ғуломов кўчаси, 70.